

**VILNIAUS UNIVERSITETO TEISĖS FAKULTETO
KRIMINALISTIKOS IR BAUDŽIAMOJO PROCESO KATEDRA**

Arvydo Stanislovičiaus
neakivaizdinio skyriaus
IV kurso Baudžiamosios justicijos
specializacijos studijų šakos studento

Magistro darbas

**NEPILNAMEČIO ĮTARIAMOJO APKLAUSOS
PSICHOLOGINIAI IR PROCESINIAI PAGRINDAI**

(The Psychological and Procedural Basics of a Minor Suspect Interrogation)

Darbo vadovas : Doc.dr. P.Kuconis

Recenzentas : Doc.dr.G.Juodkaitė-Granskienė

Vilnius, 2008

TURINYS

Įvadas	3
1. Apklausoos samprata	5
2. Nepilnamečio parodymų formavimosi ypatumai	9
3. Pasiruošimas nepilnamečio įtariamojo apklausai	17
4. Apklausoos eiga:	26
4.1. Kontakto formavimas	26
4.2. Parodymų gavimas	31
4.3. Klausimų uždavimas	39
5. Apklausoos užbaigimas ir rezultatų fiksavimas	43
Išvados	46
Santrauka	49
Summary	50
Literatūros sąrašas	51

IVADAS

Nepilnamečių padarytų nusikaltimų tyrimo dėmesio centre daugiau yra ne veika, o tą veiką padaręs asmuo. Tai yra todėl, kad paauglystė tai labai atsakingas ir sudėtingas pereinamasis laikotarpis tarp vaikystės ir suaugusiojo žmogaus: tuo metu vaikas auga ir lytiškai bręsta, formuojasi jo socialinė savimonė. Kūno ir psichikos pasikeitimas sukelia sumaištį augančio vaiko sieloje. Paauglys tarsi keleivis, vykstantis iš vaikystės į jaunystę – jis labai nenuspėjamas, vieną akimirką jis elgiasi vienaip, kitą akimirką – kitaip. Tokiu laikotarpiu jis ir įvykdo nusikaltimus.

Paauglių nusikaltimai labai įvairūs. Dar įvairesni yra veiksniai kurie skatino juos tai padaryti. Čia svarbu viską išsiaiškinti: kaip kilo mintis padaryti nusikaltimą, kokia buvo nuotaika, kas buvo greta, kaip buvo galvojama apie nusikaltimo auką, buvo diena ar naktis, nebuvo liudininkų ar jų buvo daug, ar buvo tikimasi, kad gali atvykti policija, ar ne. Svarbu kokios mintys tuo metu kilo paaugliui: ar jis prisiminė, kad už tai, ką ruošiasi padaryti, įstatymas griežtai baudžia, ar jam dingtelėjo mintis, kad mergaitė, kurią norėta išžaginti, gali neišlaikyti traumos ir nusižudyti. Svarbu ar paaugliui buvo nuobodu, ar linksma, ar jis buvo piktas, ar abejingas, ar jam buvo gėda prieš draugus ar priešingai – jis jautėsi didvyris.

Norėdami iš tikrųjų suprasti, kaip ir kodėl įvyko nusikaltimas turime labai rimtai, kruopščiai išstudijuoti visą įvykių, minčių, jausmų, psichinių būsenų eigą iki nusikaltimo.

Tuo nepilnamečių apklausa ir yra sudėtinga, ji turi savo specifiką, sąlygotą amžiaus ypatumais, vaikų ir paauglių psichikos savitumu, kuri pasireiškia plačia įvairove, susijusia su jų nervų sistemos ypatumu, gyvenamąja aplinka, mokslo ir auklėjimo sąlygomis. Todėl nepilnamečių apklausa turi turėti papildomas procesines garantijas, kurios užtikrintų apklausos objektyvumą.

Nepilnamečio apklausoje naudojama visas kompleksas taktinių priemonių, pagrįstų psichologiniais ryšiais tarp tyrėjo ir nepilnamečio. Tokie taktiniai būdai, kaip psichologinio kontakto formavimas ir parodymų analizavimas, naudojamas kiekvienoje situacijoje. Be šio kontakto negalima tikėtis teisingų parodymų gavimo, be parodymų analizės negalima nustatyti parodymų teisingumo, vertingumo, parodymus duodančio asmens poziciją ikiteisminiame tyrime.

Kitos taktinės priemonės, kaip tyrėjo informacinis ir psichologinis pranašumas, leidžiantis jam naudoti apklausoje įvairius taktinius būdus, padedančius nepilnamečiui prisiminti įvykio aplinkybes, apklausiamojo neigiamos pozicijos pakeitimas, teisingų parodymų gavimas, gali būti naudojamos tik būtinumo atveju, kada nepavyko surasti kontakto, o neigiama pozicija

pareikalavo panaudoti kitus egzistuojančius taktinius būdus dėl šios pozicijos pakeitimo į palankesnę.

Būtina pabrėžti, kad jeigu apklausiant suaugusįjį, galima tikėtis nustatyti kontaktą su juo apklausos procese, tai tokia galimybė apklausiant nepilnametį atmetama, nes nepilnamečiai labai nepatiklūs žmonėms, kuriems nejaučia simpatijų.

Žinome, kad nepilnamečių charakteris palyginus su suaugusiaisiais žmonėmis dar pilnai nesusiformavęs, jie neturi gyvenimo patirties, todėl sunku su jais surasti psichologinį kontaktą. Įstatymas numato, kad apklausinėjant nepilnamečius, jaunesnius negu 18 metų, apklausoje gali dalyvauti psichologas arba vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, kuris padeda tyrėjui užmegzti ir palaikyti kontaktą su nepilnamečiais. Būtent šie specialistai, turi specialių žinių, kaip bendrauti su vaikais, išmano jų psichologiją, lengvai suranda bendrą kalbą. Tačiau nepilnamečių psichologiją svarbu išstudijuoti ir pačiam tyrėjui. Šios žinios padeda lengviau bendrauti su nepilnamečiais, surasti tarpusavio psichologinį kontaktą, išsiaiškinti priežastis, dėl kurių įvykdomi nusikaltimai. Štai todėl šiam procesui ir keliami kiek kitokie reikalavimai lyginant su procesu, kuriame yra pilnametystės sulaukę asmenys.

Darbo tikslas – išanalizuoti, nepilnamečio įtariamojo apklausos psichologinius ir procesinius pagrindus, ir pateikti pasiūlymus jų tobulinimui.

Tyrimo objektas – nepilnamečio įtariamojo apklausos psichologiniai ir procesiniai pagrindai.

Temos aktualumas. Ikiteisminio tyrimo eigoje apklausa yra svarbiausias veiksmas, nuo kurio priklausys tolimesnė tyrimo kryptis ir, kuriam pasiruošti reikia nemažai laiko. Neturint specialių žinių bei pasiruošimo, atsiranda psichologiniai barjerai tarp tyrėjo ir įtariamojo, iškyla sunkumų psichologinio kontakto suradimui, abejojama dėl gautų parodymų vertingumo, o juk kriminalistinis nepilnamečio įtariamojo apklausos reikšmės aspektas pasireiškia tuo, kad šio asmens parodymai yra svarbi minėtų nusikaltimų atskleidimo ir tyrimo priemonė.

Tema aktuali, tačiau mažai nagrinėta ir nėra parengta metodinių rekomendacijų dėl nepilnamečio įtariamojo apklausų, nėra apibrėžtos teisinės bazės, kuri reglamentuotų nepilnamečio įtariamojo apklausą.

Tyrimo šaltiniai ir metodai. Rašant magistro darbą, buvo naudojamosi mokslinė literatūra, buvo panaudoti sisteminės analizės, lyginamasis teisinis, aprašomasis, istorinis metodai. Renkant medžiagą buvo analizuojamos ir baudžiamosios bylos, tačiau psichologiniai aspektai nepilnamečių įtariamųjų apklausose neatsispindi, todėl šia medžiaga nebuvo naudojamosi.

1. APKLAUSOS SAMPRATA

Apklausa – labai plačiai naudojamas, bet taktikos požiūriu – sudėtingiausias tyrimo veiksmas, leidžiantis gauti ir patikrinti nemažai informacijos apie nusikaltimą, būtinos teisingai išspręsti baudžiamąją bylą¹.

Kriminalistikoje apklausa apibūdinama, kaip procesinis veiksmas, kurio metu gaunami, ir procesine tvarka užfiksuojami liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų ir kaltinamųjų parodymai apie žinomus jiems faktus (duomenis), turinčius reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui².

Baudžiamojo proceso teisės normos nurodo, kad apklausa – tai toks tyrimo veiksmas, kurio pagrindas gauti iš apklausiamojo asmens parodymus apie faktus ir aplinkybes, turinčios reikšmės baudžiamajai bylai³. Panašiai apklausa apibūdinama ir Rusijos baudžiamojo proceso kodekse, kur ji įvardijama kaip tardymo veiksmas, kurios metu gaunami ir užfiksuojami įstatymo nustatyta tvarka liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų arba kaltinamųjų parodymai apie jiems žinomus faktus, turintys reikšmės baudžiamajai bylai⁴.

Latvijoje apklausa apibūdinama kaip tardymo veiksmas, kurio metu iš apklausiamojo asmens gaunama informacija (Latvijos BPK 145 str.)⁵. Be to, įstatyme apibrėžiama dar viena apklausos forma – apklausimas, apibūdinamas kaip gavimas žinių apie įrodinėjimo dalyko faktus, tačiau parodymai detaliam neužfiksuojami ir nesukelia pavojaus siekiant baudžiamojo proceso tikslų⁶.

Atsižvelgiant į pateiktas sąvokas, galime išskirti ir apklausos uždavinius. Pasak S. Roganovo gali būti išskiriami tokie apklausos uždaviniai:

- bendri: absoliučios tiesos baudžiamojoje byloje nustatymas;
- ypatingi: atskirų aplinkybių, kurios įeina į įrodinėjimo dalyką, nustatymas⁷.

Akivaizdu, kad kiekvienos apklausos metu analizuojami ir bendri, ir ypatingi uždaviniai, kurie priklauso nuo esančios situacijos.

Nežiūrint į tai, kad pateiktos sąvokos skamba skirtingai, tačiau esmė jų lieka ta pati. Taigi praktikoje nerasime tokių bylų, kuriose nebūtų atlikta apklausa. Iš pirmo žvilgsnio

¹ УСМАНОВ У. А. Тактика допроса на предварительном следствии. Москва, 2001. С. 5.

² BURDA R., KRIKŠČIŪNAS R., LATAUSKIENĖ E., MALEVSKI H., MATULIENĖ S. Kriminalistikos taktika ir metodika. Vilnius, 2004. P. 44.

³ GODA G., KAZLAUSKAS M., KUČONIS P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005. P. 313.

⁴ Криминалистика. Москва: Спарк, 1999. С. 282.

⁵ ANCELIS P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulelė, 2007. P. 157.

⁶ ten pat.

apklausos atlikimas neatrodo toks sudėtingas, tačiau šis požiūris pasirodo klaidingas, kadangi apklausiamieji ne visada duoda teisingus ir objektyvius parodymus. Labai dažnai tokie parodymai gaunami tik po ilgų ir įtemptų tyrėjo pastangų, sumaniai panaudojus eilę taktinių apklausos priemonių¹.

Iš to galime išskirti ir apklausos dalyką. Apklausos dalykas – tai aplinkybės apie kurias reikia gauti parodymus. Šiuo dalyku gali būti:

- aplinkybės, susijusios su įrodinėjimo dalyku;
- aplinkybės, reikalingos tyrimo tikslams pasiekti;
- aplinkybės, padedančios rasti įrodymus;
- aplinkybės, būtinos įrodymų patikrinimui ir įvertinimui;
- aplinkybės, neturinčios įrodomosios reikšmės, bet galinčios atlikti svarbų taktinį vaidmenį².

Taigi akivaizdu, kad šis tyrimo veiksmas yra labiausiai paplitęs įrodymų gavimo būdas, kurios metu iš tyrėjo reikalaujama prasiskverbti į apklausiamąją psichinę sferą ir aktyviau ją paveikti. Tačiau šį poveikį reikia atlikti tik leidžiamais taktiniais būdais, o neužsiiminėti tokiais būdais, kaip koketavimas, meilikavimas, vaišinimas kava ir panašiai. Kad tyrėjas galėtų rezultatyviai apklausti asmenį, jis turi būti aukštos psichologinės kultūros, gerai pažinti žmonių psichologiją, puikiai žinoti taktinius apklausos būdus³.

O tai reiškia, kad pati apklausa – tai tiesioginis tyrėjo ir tiriamojo sąveikos procesas, nuo kurio ypatumų priklauso ir galutinis pokalbio rezultatas. Todėl vienas iš svarbiausių tyrėjo uždavinių pokalbio pradžioje – tai psichologinio kontakto užmezgimas su tiriamuoju, jo nuteikimas nuoširdžiam ir atviram bendravimui.

Atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos BPK nustatytas apklausų taisykles, galima teigti, kad apklausos yra kelių rūšių.

Pagal tai, kuris proceso dalyvis apklausiamas, galima skirti:

- 1) liudytojo ir nukentėjusiojo apklausą (joms galioja tos pačios atlikimo taisyklės), bei
- 2) įtariamojo apklausą.

Pagal tai, kas atlieka apklausą, išskirtinos:

- 1) apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras;
- 2) apklausos, kurias atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas.

Pagal apklausiamo asmens amžių skiriamos:

- 1) pilnamečių asmenų apklausos, ir

¹ Криминалистика. Москва: Спарк, 1999. С. 282.

² BURDA R. KRIKŠČIŪNAS R., LATAUSKIENĖ E. MALEVSKI H., MATULIENĖ S. Kriminalistikos taktika ir metodika. Vilnius, 2004. P. 44.

³ PALSKYS E., KAZLAUSKAS M., DANISEVIČIUS P. Kriminalistika. Vilnius, 1985. P. 225

2) nepilnamečių asmenų apklausos.

Priklausomai nuo to, kokia apklausa vyksta, pareigūnas be bendrų apklausos taisyklių, turi taikyti ir kai kurias specifines nuostatas, būdingas konkrečiai apklausos rūšiai.

Kalbant apie apklausos atlikimo taisykles, būtina pabrėžti, kad kriminalistinėje literatūroje rasime daug skirstymų pagal įvairias rūšis¹, kur nurodyti bendros apklausos stadijos ir etapai, kurių rekomenduojama laikytis, apklausiant įvairių rūšių proceso dalyvius, o būtent:

- 1) Pasiruošimo etapas;
- 2) Darbinis apklausos etapas:
 - laisvo pasakojimo stadija;
 - klausimų uždavimo stadija.
- 3) Baigiamasis etapas:
 - fiksavimo stadija;
 - analizės ir įvertinimo stadija;
- 4) Kiti baigiamieji veiksmai².

Detaliau šių apklausos stadijų ir etapų neanalizuosime, nes jiems skirtos atskiros darbo dalys, todėl iškart pereisime prie vienos iš apklausos rūšių tyrimo- tai nepilnamečių asmenų apklausų, o konkrečiau nepilnamečių įtariamųjų apklausų pagrindų tyrimo.

Įtariamasis, kaip tiesioginis nusikalstamos veikos dalyvis, neabejotinai turi daugiau tyrimui reikšmingos informacijos nei kiti proceso dalyviai, kartu dažniausiai yra labiausiai suinteresuotas nusišypsiti tikrąsias įvykio aplinkybes. Lietuvos Respublikos BPK 188 straipsnis reglamentuoja įtariamojo apklausos atlikimą ikiteisminio tyrimo metu, tačiau baudžiamojo proceso įstatymas nenumato, kada ir kiek kartų turi būti apklaustas įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu. Šio straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad ikiteisminio tyrimo metu, iki kaltinamojo akto surašymo, įtariamasis turi būti apklaustas³. Įtariamasis visada apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę. Įtariamojo nepilnamečio apklausos tvarka panaši kaip ir suaugusiojo įtariamojo, išskyrus, kai kuriuos specifinius momentus, kuriuos ir aptarsime sekančioje dalyje.

Įtariamojo apklausos rezultatai yra bene vienintelis šaltinis gauti įrodomosios informacijos apie subjektyviąją nusikalstamos veikos dalį. Apklausos metu gaunama ir kitų nusikalstamai veikai tirti itin reikšmingų duomenų, tačiau, atsižvelgiant į įtariamojo parodymų subjektyvumą, parodymų patikimumas, tikrumas ir išsamumas dėl savo specifikos turi būti

¹ BURDA R. KRIKŠČIŪNAS R., LATAUSKIENĖ E. MALEVSKI H., MATULIENĖ S. Kriminalistikos taktika ir metodika. Vilnius, 2004. P. 44.

² Ten pat. P. 44-45.

³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

kruopščiai patikrinti¹. Įtariamojo apklausa yra ne tik įrodomosios informacijos rinkimo veiksmas, bet ir įtariamojo gynybos priemonė nuo jam pateiktų įtarimų².

Duoti parodymus yra įtariamojo teisė, o ne pareiga. Todėl įtariamasis, skirtingai nei visi kiti baudžiamojo proceso metu parodymus duodantys asmenys, nėra įspėjamas nei dėl atsakomybės už atsisakymą duoti parodymus, nei dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą, be to, šie asmens veiksmai negali būti traktuojami kaip jo kaltės įrodymas ar kitaip panaudojami jo nenaudai.

Būtina pabrėžti, kad baudžiamojo proceso kodekso normos reglamentuoja tik nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausas (BPK 186 str.), o nepilnamečio įtariamojo apklausos šio kodekso normos nereglamentuoja. Tai mano manymu ir yra pagrindinė mano tiriamo darbo problema. Nepilnamečių apklausos rekomenduojamos atlikti tokia tvarka, kaip nurodyta BPK 188 str., tai yra bendra tvarka, kaip atliekamos įtariamojo apklausos, tačiau atsižvelgiant į rekomenduojamus taktinius metodus, kurie labiau pritaikyti nepilnamečių apklausų taktiniams būdams. Akivaizdu, kad vis gi šiuo atveju nėra nei vienos konkrečios BPK normos, kurios apibrėžtų būtent nepilnamečių įtariamųjų apklausos specifikos pagrindinius bruožus. Todėl siūlytina daryti BPK pataisas, įvedant atskirą BPK normą, reglamentuojančią nepilnamečių įtariamųjų apklausą.

Atsižvelgiant į nepilnamečio įtariamojo asmenybės formavimąsi, į tai, kokią neigiamą poveikį daro jo, kaip įtariamojo teisių suvaržymas, baimė būti nubaustam, fizinio bei psichologinio poveikio darymas iš esamų bendrininkų, ilgas ar besikartojantis baudžiamasis procesas, bei siekiant apsaugoti nepilnamečio įtariamojo teisių apsaugą, būtų tikslinga papildyti baudžiamojo proceso kodekso normas atskira dalimi dėl privalomo valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo arba psichologo dalyvavimo, kurie dalyvautų apklausiant nepilnamečių įtariamąjį, atsižvelgiant į jo socialinę ir psichologinę brandą.

Taigi apibendrinant šią darbo dalį galime daryti išvadą, kad apklausos esmė yra ta, kad liudytojas, nukentėjusysis, įtariamasis duoda parodymus: įtariamasis – įtariant įvykdžius nusikaltimą, liudytojas ir nukentėjusysis – apie viską, kas jam žinoma baudžiamojoje byloje.

¹ Криминалистика / Под. ред. В. А. Образцова. Москва, 1997. С. 445.

² Криминалистика / Под. ред. Р. С. Белкина. Москва, 2001. С. 598.

2. NEPILNAMEČIO PARODYMŲ FORMAVIMOSI YPATUMAI

Parodymų formavimasis kiekvienu atskiru atveju yra individualus ir net unikalus¹. Psichologijoje išskiriamos informacijos apdorojimo stadijos: užkodavimas, laikymas, atkūrimas². Aiškindami šį procesą, mes skirstome jį į sąlyginai autonomiškus suvokimo, įsiminimo, laikymo atmintyje ir atsiminimo etapus (tai detaliai aprašyta psichologinėse rekomendacijose).

Psichologinis nepilnamečio parodymų formavimosi procesas pasireiškia eile specifinių ypatumų suvokimo stadijoje, o taip pat vėlesnėse stadijose – įsiminimo ir atkūrimo (atgaminimo).

Svarbu, kad šiam procesui būdinga ir tai, kad nepilnametis, ypatingai mažametis, neturi gyvenimiškos patirties, žinių, kuriuos daro didelę įtaką suvokiant ir vertinant žmonių poelgius, įvykius savo elgesį. Būtent todėl, nepilnametis dažniausiai suvokia reiškinių išorinę pusę, nes nesigilindamas į jų esmę, ne visada pakankamai suvokdamas kas yra gerai, o kas – blogai.

Suvokimo stadija. Suvokimo procesui daro įtaką: jutimo organų būklė; tokios kaip erdvės ir laiko charakteristikos, kaip stebėjimo trukmė, oras, apšvietimas; sugebėjimas fantazuoti; psichinės anomalijos; nuovargis, girtumas, liga, apsvaigimas nuo narkotinių ar toksinių medžiagų; nedėmesingumas; stiprios emocijos (baimė, pergyvenimas).

Suvokimo spragas nepilnametis gali užpildyti prasimanymais. Požiūrį, kad vaikai dažnai fantazuoja, galima iš dalies pagrįsti tuo, kad vaikai labai daug laiko praleidžia žaisdami simbolinius žaidimus (*pretence play*), kurių pagrindinis bruožas yra „lyg/tartum...“³ veikla. Šiuos žaidimus vaikai pradeda žaisti antraisiais gyvenimo metais, o jų dažnumas paprastai sumažėja tarp penkerių ir aštuonerių metų.

Suvokimą labai įtakoja taip pat: dėmesio kryptingumas (susikaupimas, išsiblaškymas); ypatingas įtariamojo domėjimasis vienais ar kitais daiktais, užsiėmimais, reiškiniais (meilė gamtai, sportui, technikai).

Parodymų susiformavimui didelę reikšmę turi suvokto *įsiminimas ir atkūrimas*, nes perduodamos informacijos pilnumą, tikslumą ir tikrumą gali įtakoti ne tik suvokimo klaidos, bet ir protinės veiklos defektai, ko pasekoje persiformuoja pirminė informacija. Įsiminimą sąlygoja, kaip žinoma, įspūdžio stiprumas, laikas, praėjęs nuo suvokimo momento, nepilnamečio

¹ WESTON, Paul B., WELLS, Kenneth M. Criminal investigation: basic perspectives. - Englewood Cliffs [New Jersey]: Prentice Hall'. 1990. P. 149.

² MYERS D. Psichologija. 2000. P. 288.

³ TAYLOR M., CARLSON S. M. The relation between individual differences in fantasy and theory of mind. Child Development, 1997. Vol. 68.

intelektualinio išsivystymo lygis, jo įpročiai, žinios, įgūdžiai, poreikiai, interesai. Be to žmogiškajai atminčiai būdingas užmaršumas

Šiuo metu pripažįstama, kad vaikų sugebėjimas tiksliai prisiminti ir pasakoti matytus įvykius yra svarbi teorinė ir praktinė problema¹. Jos atsiradimą lėmė keletas veiksnių. Bene svarbiausias iš jų yra tas, kad pastaraisiais metais labai padaugėjo vaikų, teikiančių parodymus². Vaikai liudija įvairiose bylose – nuo stebėtų eismo įvykių iki asmeniškai išgyventų fizinės arba seksualinės prievartos atvejų. Pastarieji kelia ypač didelį visuomenės susidomėjimą ir susirūpinimą, reikalauja itin kruopštaus tyrimo.

Akivaizdu, kad vaiko gebėjimas tiksliai prisiminti ir papasakoti su nusikaltimu susijusias detales neabejotinai turi reikšmės tiriamos bylos baigčiai. Tačiau tiek vaikų, tiek suaugusių liudytojų parodymai ne visada būna tikslūs. Tai lemia keletas priežasčių.

Pirma, tuo metu, kai daromas nusikaltimas, įvykį stebėjęs žmogus dažniausiai nežino, kokia informacija bus svarbi vėliau. Paprastai jis atkreipia dėmesį į jam svarbius dalykus ir nuo to priklauso, ką jis prisimins po įvykio, be to visiems įvairūs dalykai gali būti skirtingai svarbūs. Be to, vaikai (ypač ikimokyklinio amžiaus) atkreipia dėmesį į bendrus, tipiškus įvykių aspektus.

Antra, informacijos išiminimas iš dalies priklauso nuo asmens ankstesnių žinių ir įgytos patirties, kuri turi įtakos įvykio suvokimui. Žinios ir patirtis, kaip ir atminties galimybės, įgyjamos augant, todėl paauglio arba suaugusiojo gebėjimas liudyti, yra geresnis nei mažamečio. Nors jaunesni vaikai ir pateikia trumpesnius pasakojimus apie praeities įvykius nei paaugliai arba suaugusieji, jų pasakojimai gali būti gana tikslūs. Nustatyta, kad jau trejų - ketverių metų vaikai geba gerai prisiminti jiems asmeniškai svarbių įvykių epizodus, kurie įvyko prieš vienerius ar dvejus metus³. Vaiko kalbiniai įgūdžiai įvykio metu yra labai svarbūs situacijos ar įvykio išsaugojimui atmintyje. Jei vaikas įvykio metu gali žodžiais nupasakoti savo išgyvenimus, tai jis tą įvykį galės prisiminti ir po kelerių metų. Svarbiau yra tai, kad informacija, kurią vaikai turi atkurti, būtų jiems asmeniškai reikšminga arba kuo nors išsiskirianti.

Trečia, atsiminimo apie praeities įvykius tikslumas labai priklauso nuo užduodamų klausimų pobūdžio ir pateikiamų užuominų. Tyrimais nustatyta, jog laisvų pasakojimų tikslumas nesiskiria nuo to, ar pasakoja vaikas, ar suaugęs žmogus⁴. Skirtumų atsiranda užduodant klaidingą atsakymą menančius klausimus. Be to, tiriant nusikaltimą vaikas būna apklausiamas keletą kartų, o tai dažnai lemia skirtingus jo pasakojimus apie įvykį. Tokie neatitikimai

¹ ČĖSNIENĖ I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai // Jurisprudencija, 2003, 41(33); P. 106.

² ROEBERS C. M., SCHNEIDER W. Individual differences in children's eyewitness recall: the influence of intelligence and shyness. Applied Developmental Science. 2001. Vol. 5. Nr. 1.

³ GRIGUTYTĖ N., ČĖSNIENĖ I., KARMAZA E., VALIUKEVIČIŪTĖ J.. Psichologines rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 9.

⁴ Ten pat.

liudijimuose keletą kartų apklausiant vaiką turi lemiamą neigiamą įtaką bylos baigčiai, nes priimamas sprendimas, jog parodymai nepatikimi, kadangi tyrimo eigoje buvo keičiami.

Tyrėjo informacinis ir psichologinis pranašumas leidžia jam naudoti apklausoje įvairius taktinius būdus, padedančius nepilnamečiui prisiminti įvykio aplinkybes¹. Tam gali būti naudingi analogijos, palyginimo, kontrolinių ir skatinančių prisiminti klausimų, žvelgimo į įvykį iš įvairių pusių metodai, kurie gali padėti nepilnamečiui prisiminti primirštas aplinkybes. Prisiminimo pradinė stadija prasideda nuo klausimo apie tai, kad jis turi pasakyti kažką svarbaus. Būtinybė prisiminti ir papasakoti apie svarbas aplinkybes, kartu su atsakomybe, kurią jaučia nepilnametis, reikalauja iš jo labai daug jėgų. Tyrėjas turi atpažinti tuos skatinamuosius motyvus, kuriais vadovaujasi nepilnametis ir juos palaikyti. Kai nepilnametis ilgai galvoja tyloje, jo psichologinė būklė gali pereiti į paradoksalią fazę, kurioje nepilnametis praranda prisiminimo motyvus ir tuo pačiu praranda ryšį su faktais, išlikusiais jo atmintyje. Tokia jo būseną gali lemti fantazijų atsiradimą, netikrus ir melagingus parodymus. Paraližuoti jo valią prisiminti taip pat gali baimė neteisingai prisiminti. Tais atvejais reikėtų sugrįžti atgal prie tų prisiminimų, su kuriais siejama tai, ką dar reiktų prisiminti.

Parodymų formavimuisi didelę reikšmę turi ir kalbiniai vaikų sugebėjimai. Nors dauguma vaikų ištaria pirmuosius savo žodžius prasidėjus antriesiems gyvenimo metams, o šešerių metų vaiko žodynas jau susideda iš kelių tūkstančių žodžių, tačiau to neužtenka norint gauti iš vaikų tikslius parodymus². Ikimokyklinio amžiaus vaikų žodynas pasižymi tuo, kad jame labai nedaug būdvardžių irrieveiksmių, todėl vaikų parodymai būna trumpesni, juose mažiau detalių, analogijų. Be to, vaikai neretai vartoja tokius žodžius, kurių nesupranta arba supranta blogai. Reikia pažymėti ir tai, jog ikimokyklinio amžiaus vaikų kalba dažnai būna neartikuliuota, todėl pasitaiko tarties klaidų. Tad kyla didesnis pavojus, kad jų pasakojimus suaugusieji supras neteisingai. Be to, kartais suaugusieji vaikams užduoda sudėtingai suformuluotus klausimus, kurių prasmės vaikai nesupranta ir dėl to gali būti nesusikalbama. Tai dažna kliūtis, trukdanti vaikams pateikti tikslius parodymus.

Atsižvelgiant į tai, pareigūnams apklausiant vaikus rekomenduojama nevertoti teisinės kalbos, tarptautinių žodžių, sudėtingų sąvokų ar sudėtingų sakinių konstrukcijų. Kalbantis su vaikais patartina vartoti žodžius, kurie yra paprasti ir orientuoti į veiksmo apibūdinimą. Tiksliausi vaikų prisiminimai yra apie veiksmus, o mažiausiai tikslūs – apie aplinkos detales, todėl atliekant vaikų apklausą daugiausia dėmesio reikia skirti būtent veiksmams (t.y. „Kas vyko?“, „Kaip vyko?“ ir pan.), ypač tiems, kurie tiesiogiai susiję su vaiku.

¹ AŽUBALYTĖ R., ANCELIS P., BURDA R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005.

² GRIGUTYTĖ N., ČESNIENĖ I., KARMAZA E., VALIUKEVIČIŪTĖ J. Psichologines rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 13.

Ikimokyklinio amžiaus vaikai dėl nepakankamo žodyno pasakodami dažnai naudojami gestais bei mimika. Tokio amžiaus vaikams gali būti lengviau parodyti, nei pasakyti žodžiais (pvz., parodyti kūno vietas, kurios buvo liečiamos, nei jas įvardinti žodžiais). Apklausos metu pareigūnai turėtų fiksuoti ne tik tai, ką vaikas pasako, bet ir kūno kalbą (kaip vaikas pasakoja, ką rodo ir pan.).

Tais atvejais, kada informacijos prisiminimo ir perteikimo apklausos metu nepasiseka pakoreguoti, turi būti nurodytos objektyvios ir subjektyvios aplinkybės, kurios trukdė adekvačiai suvokti ir įsiminti įvykį (reiškinį, faktą ir pan.). Pavyzdžiui, apklausiamasis negali nurodyti įtariamojo veido bruožų, nes yra silpnaregis ir tuo metu buvo be akinių. Nes aprašant suvokimo, priminimo, bei atminties trikdymus yra sudaroma galimybė įvertinti parodymų adekvatumą bei tikrumą. Tyrėjas, apklausdamas nepilnamečių turi naudoti ir kitus taktinius būdus, padedančius nepilnamečiui jaustis saugiai. Tyrėjas jokių būdu neturi smerkti nepilnamečio, nesistebėti pasakytais žodžiais. Tinkamas būdas paskatinti nepilnamečių kalbėti, parodyti, kad tyrėjas supranta jį – tai nepilnamečio žodžių kartojimas¹.

Dažnai apklausiamieji nesugeba aiškiai ir suprantamai išreikšti savo minčių, taip pat atskirti esminės informacijos nuo neesminės. Tyrėjai susiduria su įvairiais apklausiamaisiais. Tyrėjas turi sugebėti taktiškai sustabdyti pernelyg didelę išangą arba nutraukti nesusijusį su apklausos dalyku pasakojimą, padėdamas apklausiamajam “užbaigti” parodymus. Tačiau čia būtina akcentuoti mažiausiai du momentus.

Pirma, - pasitaiko, kad apklausiamieji, kurių pasakojimas nutraukiamas, po jo kalbėjimo sustabdymo negali susikoncentruoti bei tęsti parodymų.

Antra, - dažnai tam tikra išanga yra reikalinga, jeigu apklausiamasis pagrindžia tolesnius įvykius. Pavyzdžiui, asmens parodymai, kodėl ir kaip jis atsirado įvykio vietoje ir pan.

Atskirti esmę nuo antraeilių dalykų, apklausos metu apklausiamajam gali padėti klausimai, konkretizuojantys ir patikslinantys parodymus. Tačiau, įvertinant kodekso reikalavimus, būtina vengti užduoti atsakymą menančius klausimus².

Konkretizuojantys klausimai, turi grąžinti apklausiamąjį prie įvykio aplinkybių. Pavyzdžiui, apklausiamasis, duodamas parodymus nužudymo byloje, daugiau akcentuoja aplinką, mažiau nusikalstamos veikos veiksmus, o liudytojais daugiau akcentuoja savo išgyvenimus, bet mažiau stebėtus įvykius. Tyrėjas tokiais atvejais savo klausimais turėtų nukreipti dėmesį į įvykių mechanizmo atpasakojimą.

¹ AŽUBALYTĖ R., ANCELIS P., BURDA R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005. P. 15.

² ANCELIS P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulelė, 2007. P. 157.

Kriminalistai bei psichologai rekomenduoja taktinius būdus, padedančius prisiminti. Užmaršties atveju reikia pateikti primenančią bei kitą pagalbines medžiagą. Tokia medžiaga gali būti verbalinė ir materialinė¹.

Žodžiais galima padėti prisiminti apie įvykių (faktus, reiškinius ir pan.) laiką, vietą, žmogaus išvaizdą ir pan. Galima apklausiamajam padėti prisiminti apie įvykio laiką, susiejant jį su išskirtiniais nepilnamečiui įvykiais, svarbiomis datomis (gimtadienis, vestuvės, valstybės diena, Šv. Velykos, Šv. Kalėdos ir pan.), metų laikais (vasara, ruduo ir pan.). Primenant žodžiu apie vietovę, tikslinga nurodyti aplinkos elementus (medžius, dirvožemį, pastatus, kelius, upes, ežerus ir pan.).

Materialų įvyki (reiškinį, faktą ir pan.) primenantys daiktai gali būti įvairaus pobūdžio, pvz., fotonuotraukos, video bei audio įrašai, dokumentai ir pan. Tokiais objektais gali būti ne tik originalai, bet ir jų kopijos. Tačiau ir šiuo atveju reikia vengti pilno vaizdo demonstravimo, kad būtų išvengta įtaigos, neleistinų patarimų, menančiųjų klausimų bei atpasakojimo iš matyto vaizdo. Daiktų demonstravimas yra veiksmingas tiems apklausiamiesiems, kurie turi regimąją atmintį. Verbalinis (žodinis) priminimas apklausiamajam gali būti įvairus. Tai priklauso nuo apklausiamąjo imlumo ir tyrėjo nuovokos. Pavyzdžiui, apklausiamajam labai bendrais bruožais primenamas įvykis, nenurodant detalių. Tuo tyrėjas apsisaugo nuo savo pateiktos informacijos pakartojimo. Taip būtų išvengta situacijos, kai teisme apklausiamieji parodymų keitimą motyvuoja tuo, kad informaciją apie įvyki sužinojo iš tyrėjo.

Dažnai tyrėjui tenka priminti apklausiamajam apie žmogaus išvaizdą, ūgį, kūno sandarą, charakteringus judesius, veido išraišką (mimiką) ir pan. Aprašant asmenį pagal parodymus, kuriamas portretas ("fotorobotas"). Pavyzdžiui, apklausiamasis teigia, kad matė žmogų su kauke ir dėl to jį apibūdinti jam sunku. Savaimė suprantama, tyrėjas užduos klausimus apie ūgį, kūno sudėjimą, aprangą ir pan. Tačiau padedant prisiminti daugiau apie žmogų su kauke, galima būtų prašyti apklausiamąjį apibūdinti jo judesius (pvz. ar jie būdingi moteriai, ar vyrui). Jeigu apklausiamasis pastebėjo žmogaus su kauke rankas, tai prašyti jos aprašyti jas (didelės, raukšlėtos, randuotos ir pan.).

Koreguojant apklausiamąjo pasakojimą reikiama kryptimi, kaip tai nurodyta literatūroje² reikia vadovautis chronologiniu, loginiu nuoseklumu. Laikantis chronologinio nuoseklumo įvykiai atkuriami tokia tvarka, kokia jie buvo tikrovėje. Laikantis loginio nuoseklumo pirma akcentuojamos įvykio priežastys, motyvai, o po to pats įvykio mechanizmas.

¹ BURDA R. KRIKŠČIŪNAS R., LATAUSKIENĖ E. MALEVSKI H., MATULIENĖ S. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005.

² PALSKYS E., KAZLAUSKAS M., DANISEVIČIUS P. Kriminalistika. Vilnius, Mintis. 1985. P. 230.

Anksčiau paplitusi neigiama nuostata dėl vaikų parodymų patikimumo buvo grindžiama įsitikinimu, kad vaikų fantazija yra labai laki ir kad jie negali atskirti realybės nuo mintyse susikurtų vaizdų. Tačiau pastarųjų dešimtmečių tyrimų rezultatai šios nuostatos nepatvirtino. Pasirodo, kad vaikų ir suaugusiųjų vaizduotė yra daug panašesnė nei buvo manyta iki šiol. Pavyzdžiui, jau 6 metų vaikai gali visiškai atskirti prisiminimus apie realius įvykius nuo prisiminimų apie išgalvotus dalykus, bet tik tuomet, jeigu jie nebuvo paveikti įtaigos. Be to, atskirti šiuos dalykus jiems sekasi blogiau nei suaugusiesiems, nes pastarieji turi didesnę realybės vertinimo patirtį.

Kalbant apie vaiko gebėjimą atskirti realybę nuo fantazijos, reikėtų akcentuoti ne vaiko fantazavimą, o jo nepakankamą gebėjimą atskirti tikrus įvykius nuo įteigtų, ypač jei šie įvykiai yra labai panašūs tam tikromis detalėmis. Dažnai pareigūnai gali būti sunku nustatyti, iš kur vaikas gavo informaciją – ar jis pats matė, ar kas nors jam apie tai sakė. Tai vadinama informacijos šaltinio nustatymo problema.

Pareigūnams sunkiausiai gali būti patikėti vaiku, kuris pasakoja apie patirtą seksualinę prievartą. Nesvarbu, kokia neįtikėtina gali pasirodyti situacija, vaikai tokių situacijų nesukuria „iš niekur“. Be seksualinės prievartos fakto, galima kalbėti ir apie įtaką iš šalies. Pvz., vykstant skryboms ir tėvams negalint susitarti dėl vaiko gyvenamosios vietos, mažametis gali kalbėti mamos žodžiais sakydamas, ką „blogo“ tėvelis su juo darė bendrų maudynių metu.

Teisinės apklausos yra išskirtinis ir didelį nerimą keliantis įvykis vaiko gyvenime. Patiriamas stresas apklausos metu gali sumažinti vaiko pasakojimo tikslumą ir didinti jo įtaigumą, kai vaikas gali teigiamai atsakyti į klausimą ne todėl, kad taip iš tiesų vyko, bet norėdamas išvengti kitų klausimų ir kuo greičiau baigti apklausą. Vaiko patiriamas stresas taip pat yra susijęs su apklausų skaičiumi. Pavyzdžiui, pirmoji apklausa vaikui gali kelti didelį nerimą. Vaikas, kuris jau buvo apklausiamas keletą kartų, palyginti su vaiku, kuris dar nė karto nedalyvavo apklausoje, atėjęs į pareigūno kabinetą gali jausti mažesnę nerimą. Kitos apklausos bus mažiau stresinės tik tuo atveju, jei per pirmas apklausas buvo sumažintas vaiko nerimas ir užmegztas geras kontaktas su pareigūnu. Priešingu atveju vaikas tik dar labiau bijos ateiti į apklausą ir bendrauti su pareigūnu.

Manoma, kad stresas daro nevienodą įtaką skirtingiems atminties procesams – įsiminimui (patiriamas stresas įvykio metu), saugojimui ir atkūrimui (stresas apklausos metu). Yra nuomonių, jog įsiminimo metu nedidelis stresas gali padėti geriau įsiminti informaciją, tuo tarpu stresas, patiriamas apklausos metu, gali trukdyti atsiminti įvykio detales. Apklausą vykdančias pareigūnas privalo žinoti, kad apklausos metu vaikas gali išgyventi stresą, jausti stiprų nerimą dėl įvairiausių dalykų. Šis pavojus didžiausias kontakto užmezgimo metu, prašant vaiką papasakoti apie nusikaltimą, kai vaikui kelis kartus pakartojami tie patys klausimai, ilgai

tikslinamos tos pačios detalės. Todėl, siekiant sėkmingos vaiko apklausos, tikslų parodymų, būtina ne tik mokėti užduoti tinkamus klausimus, bet ir mokėti įveikti vaiko nerimą.

Informacijos šaltinio nustatymas – tai toks procesas, kurio dėka žmogus sprendžia apie tai, kaip buvo įgyta. Būtina pabrėžti, kad daug dėmesio vertinant vaikų parodymų tikslumą yra skiriama motyvams, skatinantiems vaikus sąmoningai iškreipti tiesą. Anksčiau buvo manoma, kad maži vaikai nemoka meluoti, nes šiam veiksmui atlikti jiems trūksta gebėjimų. Tačiau pastarųjų dešimtmečių tyrimų rezultatai rodo, kad jau ikimokyklinio amžiaus vaikai gali sąmoningai meluoti (pvz., dauguma keturmečių jau turi tam tikrą supratimą apie tai, kas yra melas ir kas yra tiesa).

Galima išskirti pagrindinius vaikų melo motyvus:

- 1) bausmės vengimas;
- 2) žaidimo kontekstas (pvz., vaikas, norėdamas žaisti toliau, meluoja mamai sakydamas, kad jis dar nenori valgyti);
- 3) pažado laikymasis (siekiant apsaugoti mylimą žmogų);
- 4) asmeninių tikslų siekimas (pvz., atlygio, priėmimo į grupę ir pan.)¹.

Reikia pažymėti, kad šie motyvai yra nevienodai stiprūs. Šiuo požiūriu ypač išsiskiria pažado laikymasis. Pavyzdžiui, pradinio mokyklinio amžiaus vaikai yra gana pastabūs, todėl, būdami kieme su draugais, jie dažnai labai gerai žino, ką veikia vyresnieji paaugliai, nusimano apie jų tarpusavio santykius. Taigi turi pakankamai įdomios informacijos, kuri galėtų būti naudinga pareigūnams. Tačiau vaikams būdinga tai, kad jie stengiasi išsaugoti paslaptį, o skundikai yra visų smerkiami. Vaikai taip pat gali nepapasakoti svarbios informacijos apie suaugusiojo nusižengimus arba netinkamus veiksmus, jeigu šis jo apie tai paprašė. Dažniausiai taip atsitinka, todėl kad vaikas nenori, jog suaugusysis turėtų kokių nors problemų ir dėl to saugo paslaptį.

Dažnai vaikų parodymais abejojama tik todėl, kad jie yra pernelyg jautrūs aplinkinių poveikiui arba įtaigai. Sąvoka „įtaigumas“ dažnai yra vartojama aiškinant įvairius reiškinius: pradedant pasidavimu hipnozei ir baigiant paprasčiausiu patiklumu. Tačiau nusikaltimų tyrimo kontekste ši sąvoka paprastai vartojama apibūdinant žmogaus polinkį priimti klaidingą informaciją.

Yra išskiriami du pagrindiniai įtaigumo tipai:

- 1) klaidingos informacijos atkūrimas po tam tikro laiko tarpo. Šiuo atveju klaidinga informacija pateikiama po įvykio, tačiau prieš žmogaus apklausą. Apklausiamo asmens įtaigumo laipsnis priklausys nuo to, kiek klaidingos informacijos jis įterps į savo pasakojimą;

¹ ČESNIENĖ I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai // Jurisprudencija, 2003, 41(33); P. 114.

2) tiesioginis klaidingos informacijos priėmimas. Kalbant apie šį įtaigumo tipą, dažnai vartojamas pavadinimas „apklausos įtaigumas“, kadangi įtaiga vyksta apklausos metu pareigūnui uždavus klausimus, kurie mena klaidingą atsakymą. T.y. žmogus pirmą kartą gauna klaidingą informaciją per apklausą ir jis turi ją patvirtinti arba atmesti¹.

Daugelio ankstesniųjų įtaigumo tyrimų rezultatai liudija, kad vaikai dėl savo vystymosi ypatumų yra įtaigesni nei suaugusieji². Tačiau jie nebūtinai visada yra labai įtaigūs: kai kada net ikimokyklinukai gali labai tiksliai papasakoti apie patirtus įvykius ir nepriimti ar pasipriešinti įtaigai iš šalies. Taip pat pažymėtina ir tai, kad įtaigus klausinėjimas daro poveikį ne tik vaikams, bet ir suaugusiesiems.

Įtaigos poveikis vaikų parodymų tikslumui labiausiai tikėtinas, jei:

- a) laiko tarpas tarp apklausos ir buvusio nusikaltimo yra didelis;
- b) įteigiama informacija vaikui atrodo tikėtina, galėjusi realiai įvykti;
- c) vaiko apklausos procedūra buvo atliekama netinkamai³.

Vaikui augant ir bręstant įtaigumas palaiapsniui mažėja ir keičiasi. Ikimokyklinio ir pradinio mokyklinio amžiaus vaikams didelę įtaką turi šeimos nariai; apie dešimtuosius metus vaikams labai svarbi tampa bendraamžių nuomonė. Dažnai paaugliai gali nesugebėti priešintis savo draugų įtaigai. Be to, reikia turėti omeny, kad įtaigumas labai sustiprėja veikiant alkoholiui, narkotikams ar vaistams.

Nepilnamečių įtariamųjų parodymai formuojasi taip pat kaip ir bendri vaiko parodymai, priklausomai nuo vaiko amžiaus, jo psichinės ir fizinės brandos, tik didelę įtaką šiuo atveju turi tai, kad tuos konkrečius parodymus lemia įvykdyta nusikalstama veika, mintys kaip išvengti grėšiančios atsakomybės.

Apibendrinant galime daryti išvadą, kad aptarėme pagrindinius veiksnius, turinčius įtakos vaikų parodymų tikslumui, jų formavimuisi. Kadangi vaikų gebėjimas tiksliai papasakoti matytą įvykį yra aktuali problema ir mokslininkams, ir praktinį darbą dirbantiems teisininkams, psichologams, socialiniams darbuotojams, ši psichologinių tyrimų kryptis sparčiai plėtojama.

Vis dėlto daroma išvada, kad vaikų parodymai gali būti patikimi kaip ir suaugusiųjų, tačiau siekiant tikslių vaikų parodymų reikia atsižvelgti į jų turimus kognityvinius sugebėjimus, socialinės sąveikos ypatybes, papildomų priemonių naudojimo galimybes bei ribotumus.

¹ GRIGUTYTĖ N., ČESNIENĖ I., KARMAZA E., VALIUKEVIČIŪTĖ J. Psichologines rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 15.

² ten pat.

³ ČESNIENĖ I. Vaikų parodymus lemiantys psichologiniai veiksniai // Jurisprudencija, 2003, 41(33); P. 114.

3. PASIRUOŠIMAS NEPILNAMEČIO ĮTARIAMOJO APKLAUSAI

Pasiruošimas nepilnamečio įtariamojo apklausai susideda iš apgalvotų organizacinių taktinių būdų ir konkrečių klausimų visumos nustatymo, siekiant gauti išsamius parodymus. Pagrindinė pasiruošimo nepilnamečio įtariamojo apklausai reikšmė, tai užtikrintas apklausos rezultatyvumas, kurio tikslui pasiekti būtina panaudoti šiuos organizacinio charakterio taktinius veiksmus: kruopštus, visapusiškas bylos medžiagos, turimos apklausos pravedimo momentui, išnagrinėjimas.

Nepilnamečių apklausos taktikai būdingi specifiniai ypatumai. Ši specifika daugeliu atvejų neleidžia nepilnamečių atžvilgiu panaudoti apklausos taktikos, kurią tyrėjas galėtų pasirinkti analogiškoje situacijoje apklausinėdamas suaugusįjį. Nepilnamečio apklausos taktikos specifiniai ypatumai būdingi visoms šio veiksmo stadijoms.

Pagrindiniai ikiteisminio tyrimo pareigūno, atliekančio vaiko apklausą, tikslai yra:

- gauti informacijos apie tiriamą nusikaltimą,
- užtikrinti, kad apklausos metu vaikui nebūtų pakartotinai daroma žala¹.

Šie tikslai yra bendri, nepriklausomai nuo to, ar apklausiamas vaikas yra įtariamasis, nukentėjęs ar liudytojas. Žinoma, yra tam tikrų skirtumų, ar apklausiamas nukentėjęs, ar įtariamasis vaikas. Svarbiausia, kad nepilnamečiui nebūtų taikomi tie patys apklausos ir bendravimo standartai, kaip ir suaugusiems.

Nepilnamečių apklausa turi būti atliekama pagal tvarką numatytą BPK 182-189 str. Galime išskirti, kad kiekvienos apklausos procesinė forma apima:

- 1) šaukimą į apklausą;
- 2) apklausos atlikimo taisykles;
- 3) apklausos fiksavimą².

Nepilnamečio įtariamojo iškvietimo pas tyrėją būdo parinkimas turi didelę taktinę reikšmę. Besąlygiškai tik tyrėjas gali spėti, kaip iškviešti nepilnamečių: šaukimu pasinaudojant paštu, per tėvus, telefonu, asmeniškai, per mokytoją ar auklėtoją arba vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotoją. Tačiau mūsų nuomone, nepilnamečiai nenoriai tėvams pasakoja apie

¹ GRIGUTYTĖ N., ČĖSNIENĖ I., KARMAZA E., VALIUKEVIČIŪTĖ J. Psichologines rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 13.

² AŽUBALYTĖ R., ANCELIS P., BURDA R.. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005. P. 4.

padarytus nusikaltimus, taip pat neigiamai reaguoja į visus iškvietimo būdus, kurie tampa žinomi tėvams.

Be abejo, būtina nustatyti, kokie nepilnamečio santykiai su tėvais, nepilnamečio auklėjimo būdus ir metodus, šeimos sudėtį ir kitus nepilnamečio brendimui ir socialiniai raidai svarbius momentus.

BPK 182 straipsnio nurodytose normose pabrėžiama, kad įtariamasis, nukentėjęs ar liudytojas, yra šaukiamas į apklausą pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar ikiteisminio tyrimo teisėją. Iškvietimas į apklausą galimas:

1. Surašius ir įteikus šaukimą. Šaukime turi būti nurodyta: kas (vardas, pavardė) šaukiamas; dėl ko šaukiamas (apklausti kaip liudytoją, nukentėjusį, įtariamąjį), kur (įstaigos pavadinimas, adresas, kabinetas) ir pas ką (pareigūno pavardė) atvykti, atvykimo data ir valanda, galimybė skirti baudą ar / ir atvesdinimą neatvykimo atveju (BPK 182 str.). Baudžiamajame procese asmeniui negali būti taikoma nuobauda, jeigu nustatomos svarbios nedalyvavimo procese priežastys – laisvės atėmimas dėl administracinio arešto, sulaikymo, suėmimo ar bausmės atlikimo, nutrūkęs susiekimas dėl epidemijos, ir pan.

2. Telefonu, elektroniniu paštu ar kitais būdais, tačiau tokiais atvejais už neatvykimą jam negali būti taikomos procesinės prievartos priemonės. Taigi egzistuoja didesnė rizika, kad asmuo neatvyks.

Latvijos baudžiamojo proceso įstatymas šaukimą reglamentuoja kartu su kitų procesinių dokumentų – sprendimų (nutarčių, nuosprendžių), pasiūlymų, protokolų, pareiškimų ar skundų procesinių pagrindų įtvirtinimu. Atskirais straipsniais reglamentuojama šaukimo sąvoka, jo turinys, šaukimo pasiuntimas, įteikimas, šaukiamojo pareiga šaukimą priimti ir šaukiamojo pareiga būti pasiekiamam nurodytu adresu. Paprastai šaukimas turi būti įteiktas ne vėliau kaip likus dviem dienom iki atvykimo momento (Latvijos BPĮ (328-333 str.))¹. Iškvietus asmenį, turi būti pradama apklausa.

Apklausa metu vaikas jausis saugesnis, jei apklausa bus vykdoma patalpoje, kuri yra pakankamai jauki, komfortiška ir kurianti saugumo jausmą. Dabartinėmis sąlygomis ne visada yra lengva, tačiau įmanoma užtikrinti, kad nepilnametis jaustųsi saugiai ir patogiai. Tačiau dažnai vaikus pareigūnams tenka apklausti savo darbo vietose, todėl būtina paruošti pareigūnui darbo vietą.

Pareigūno darbo vietos paruošimas. Dėl mažo finansavimo materialinės ikiteisminio tyrimo pareigūnų darbo sąlygos yra prastos. Kabinetuose dirba mažiausiai du pareigūnai. Kartais pasitaiko ir ypač sunkių sąlygų. Dirbant su nepilnamečiais tokiomis sąlygomis, normali ir rami apklausa neįmanoma. Ypač kai viename kabinate vyksta kelios apklausos vienu metu. Nepaisant

nepakankamų sąlygų, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali bent šiek tiek pagerinti darbo vietą, kad apklausa būtų efektyvesnė.

Pagrindiniai reikalavimai apklausos vietai – bent minimalus jau nuo pašalinių žmonių ir garsų, fizinis patogumas vaikui. Pareigūnas savo darbo vietą gali pagerinti apklausai, pakeisdamas keletą detalių. Minkšta kėdė, atėjusiam vaikui pasiūlyta vandens stiklinė ar sudarytos sąlygos pačiam vaikui pasirinkti, kur atsisėsti, kad jam būtų patogų ir saugu – tai yra maži dalykai, kurie leidžia vaikui pasijusti geriau, o pareigūnui – užsitarnauti vaiko pasitikėjimą.

Apklausos kambarys. Vaiko apklausos kambarys – tai specialiai nepilnamečio apklausai pritaikyta patalpa, kuri yra ne tik jauki bei saugi vaikui, bet ir aprūpinta vaizdą ir garsą fiksuojančia įranga. Vykdamas apklausą tokioje patalpoje visas vykstantis pokalbis yra įrašomas. Įrašas gali būti naudojamas vėlesnėse teisinėse procedūrose.

Vaiko apklausą dažniausiai atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas ar kitas teisėsaugos pareigūnas. Pareigūnai yra parengti klausinėti bei rinkti juos dominančius faktus ir, juos įvertinę, panaudoti kaip įkalčius. Tačiau svarbu mokėti pastebėti antraeilę informaciją, emocijas. Pavyzdžiui, jei apklausos metu vaikas daug tyli, sunkiai atsakinėja į klausimus, tai nereiškia, kad jis sako netiesą ar išsigalvoja – tai gali rodyti, kad nepilnametis išgyvena stiprų nerimą ir įtampą. Sunku surinkti tikslus ir patikimus faktus apie įvykį, jei apklausą vykdamas pareigūnas nereaguoja į nepilnamečio ar mažamečio emocijas (pvz., vaikas pradėjo verkti, sėdi nuolat nuleidęs akis).

Pareigūno pasiruošimas apklausai. Vaiko apklausą dažniausiai atlieka ikiteisminio tyrimo teisėjas ar kitas teisėsaugos pareigūnas. Dažnai apklausas vykdamas specialistai neturi pakankamai žinių apie vaikų vystymosi ypatumus, bendravimo su vaikais ypatumus, be to, mažiau dėmesio skiria vaiko savijautai ir emocinei apklausos atmosferai. Pareigūnai yra parengti klausinėti bei rinkti juos dominančius faktus ir, juos įvertinę, panaudoti kaip įkalčius. Tačiau svarbu mokėti pastebėti antraeilę informaciją, emocijas. Pavyzdžiui, jei apklausos metu vaikas daug tyli, sunkiai atsakinėja į klausimus, tai nereiškia, kad jis sako netiesą ar išsigalvoja – tai gali rodyti, kad nepilnametis išgyvena stiprų nerimą ir įtampą. Sunku surinkti tikslus ir patikimus faktus apie įvykį, jei apklausą vykdamas pareigūnas nereaguoja į nepilnamečio ar mažamečio emocijas (pvz., vaikas pradėjo verkti, sėdi nuolat nuleidęs akis).

Pareigūnas apklausai turi ruoštis dviem lygiais:

1) pareigūnas lavina darbo su vaikais įgūdžius, kelia kvalifikaciją. Pareigūnas turėtų įgyti žinių apie vaikų brendimo ypatumus, kontakto su vaikais palaikymo strategijas, vaiko poreikius, apie būdus, kaip reaguoti į vaiko nerimą, baimes, pyktį ir pan.

¹ ANCELIS P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulė, 2007. P.158.

2) pareigūnas pasiruošia konkrečiai apklausai: kas yra žinoma apie apklausiamą nepilnametį, ar yra žinoma, kaip jis kalba, ar supranta pagrindines sąvokas (pvz., ką reiškia sąvokos „tiesa“, „melas“, „bausmė“ ir pan.), ar žino vaiką dominančias temas, kurios padėtų su vaiku geriau užmegzti kontaktą, ir pan¹.

Ką pareigūnas turi žinoti apie vaikus. Pareigūnui, dirbančiam su vaikais, būtina turėti ne tik teisinių, bet ir psichologinių žinių. Rekomenduotina, kad apklausas atliekantys pareigūnai būtų susipažinę su šiomis vaikų ir paauglių psichologijos temomis:

- vaikų raida: skirtingi raidos etapai;
- kontaktas su skirtingo amžiaus vaikais;
- efektyvūs būdai užmegzti ir palaikyti kontaktą su vaiku;
- vaiko jausmai ir emocijos, galintys kilti apklausos metu, ir kaip į juos reaguoti;
- vaiko atminties ir mąstymo ypatumai;
- emocijų įtaka vaikų pateikiamos informacijos patikimumui;
- efektyvūs ir neefektyvūs klausimai vaikams².

Pareigūno pasiruošimas konkrečiai apklausai. Kiekviena apklausa reikalauja iš pareigūnų atskiro dėmesio ir pastangų, tad rekomenduojama kiekvienai konkrečiai apklausai tinkamai ir iš anksto pasiruošti. Čia galioja paprasta taisyklė: kuo daugiau dėmesio bus paskirta pasiruošimui, tuo apklausa bus efektyvesnė. Kas sudaro tokį išankstinį pasiruošimą apklausai?

Pasiruošimas apklausai visų pirma prasideda nuo pagrindinės informacijos apie tiriamą nusikaltimą, vaiko vaidmenį jame, apie patį vaiką ir jo šeimą surinkimo. Kuo daugiau žinome apie nepilnametį, tuo geriau esame pasiruošę apklausos metu pritaikyti tam vaikui efektyviausius apklausos metodus. Kitą informaciją – ypač apie vaiką, jo asmenybės bruožus, pomėgius – gali tekti rinkti iš artimų vaikui asmenų: tėvų, globėjų, specialistų, dirbusių su vaiku, pvz., psichologo ar socialinio pedagogo. Informacija apie vaiką, kurią reikėtų žinoti:

- Lytis, amžius.
- Su kuo vaikas gyvena šiuo metu, kas jo šeima.
- Ar vaikas turi kokią nors negalę
- Ar vaikas turi kokią nors negalę, sutrikimus ar kokių nors kitokių specifinių poreikius.
- Kokios yra vaiko domėjimosi sritys, pomėgiai.
- Kokie yra vaiko raidos, bendravimo, emociniai ar elgesio ypatumai.
- Kaip paveikė (matytas, išgyventas, padarytas) nusikaltimas.

¹ GRIGUTYTĖ N., ČESNIENĖ I., KARMAZA E., VALIUKEVIČIŪTĖ J. Psichologines rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 13.

² Ten pat.

Visa ši informacija yra naudinga pradedant bendrauti su vaiku ir sukuriant vaikui palankią emocinę atmosferą. Ne visada yra būtina surinkti milžinišką kiekį informacijos apie vaiką – daugumą vaiko raidos, kalbos, atminties ypatumų galite įvertinti jau prasidėjus apklausai, tačiau svarbu turėti supratimą, su koku vaiku bendrausite apklausos metu.

Labai svarbu, kad ir pasiruošimas apklausai, ir pati apklausa būtų ne vieno pareigūno, o visos komandos darbas. Komandą sudaro pagrindiniai specialistai, susiję su byla ir besirūpinantys vaiko gerove ir interesais: ikiteisminio tyrimo teisėjas, prokuroras, vaiko teisėtas atstovas, socialinis darbuotojas, psichologas ir pan.

Naudingiausia būtų, jeigu tyrimą vykdantis pareigūnas iš anksto sukviestų specialistus, kitus svarbius asmenis ir su jais aptartų būsimą apklausą. Klausimai, kuriuos pareigūnas turi aptarti su kitais specialistais, yra tokie:

- apklausos tikslas;
- vieta;
- tinkamas laikas;
- apklausoje dalyvaujantys asmenys;
- jų vaidmuo apklausoje.

Svarbu numatyti pačios apklausos organizavimą ir eigą: kada į apklausos vietą atvyksta vaikas, kas su juo bendrauja ir būna iki apklausos pradžios, kada bus daromos pertraukėlės, kad vaikas galėtų pailsėti, kada ir kaip yra atgabenami įtariamieji, jei jie stebės apklausą, kas kada galės užduoti klausimus, kaip bus sprendžiama, kada apklausą galima užbaigti. O taip pat aptarti, kokius svarbiausius klausimus vaikui reikėtų užduoti, galbūt net sudaryti klausimų sąrašą ir eiliškumą. Taigi akivaizdu, kad apklausos pravedimas ekspromtu, be jokio pasiruošimo, paprastai priveda prie nepageidaujamų pasekmių. Šiuo tikslu tyrėjas turi atidžiai susipažinti su byloje esančiais medžiaga, įvertinti faktinius duomenis, esančius procesiniuose dokumentuose. Turi išstudijuoti nepilnamečio asmenybę, nustatyti iškvietimo būdą, esant keliems nepilnamečiams, jų apklausos darymo eiliškumą; paruošti apklausos vietą, technines priemones, fiksavimo priemones, sudaryti nepilnamečio apklausos planą, nustatyti apklausos tikslą, užduotį ir dalyką.

Pagal tai pasiruošimas apklausai gali būti skirstomas į kriminalistinį, specialųjį ir psichologinį.

Kriminalistinis pasiruošimas – tai susipažinimas su įvykio medžiaga, įrodymų paruošimas, apklausos eiliškumo ir apklausiamojo iškvietimo būdo nustatymas, apklausos vietos ir techninių fiksavimo priemonių paruošimas, esminių klausimų suformulavimas, apklausos plano sudarymas ir kt.

Specialusis pasiruošimas – susipažinimas su informacine literatūra, pokalbis su specialistais, konsultavimasis mokslinėse institucijose tais klausimais, kur reikia specialių mokslo, technikos, meno ar paruošti technines priemones.

Psichologinis pasiruošimas – tai tyrėjo tono, elgsenos formos ir būdo bei duodamų klausimų eiliškumo pasirinkimas, mokslinių principų ir rekomendacijų laikymasis ir teisingas savo įgaliavimų naudojimas¹.

Todėl apklausiant nepilnametį, tyrėjas turi žinoti apklausiamojo temperamentą, charakterio bruožus, nes tai turi didelę reikšmę nustatant su juo kontaktą, leidžia geriau suprasti jo poelgių ypatumus, suteikia galimybę atitinkamu būdu panaudoti apklausos taktinius būdus: duomenys apie šeimą:

- tėvų ir kitų šeimos narių amžius, profesija, išsilavinimas, darbovietė, šeimos materialinės gyvenimo sąlygos ir kt.

- duomenys apie nepilnamečio užimtumą – kur nepilnametis mokėsi ar dirbo, jo elgesys mokykloje ir pažangumas, pažiūra į darbą ir santykiai su kolektyvu, kolektyvo poveikis nepilnamečiui. Jeigu nepilnametis nusikaltimo metu nedirbo ir nesimokė, reikia išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių ir kiek laiko tai tęsėsi.

- duomenys apie elgesį gyvenamojoje vietoje – nepilnamečio elgesys namuose ir su kaimynais, jo draugai, laisvalaikio praleidimas, dalyvavimas sporte, praeityje padaryti pažeidimai ir už juos taikytos poveikio priemonės ir kt.²

Kitaip tariant ruošdamasis apklausai tyrėjas turi nustatyti tokias duomenų apie įtariamojo nepilnamečio asmenybę grupes: socialiniai-demografiniai; socialiniai-psichologiniai (intelektualinės, emocinės, valinės, moralinės savybės); socialiniai-biologiniai (lytis, amžius, sveikatos būklė); duomenys, charakterizuojantys paauglio požiūrį į mokslą, darbą; laisvalaikį; duomenys apie ankstesnę antisuomeninę ar nusikalstamą veiklą.

Remdamasis šia informacija, tyrėjas gali nustatyti tiriamojo emocinę būklę ir atsižvelgdamas į ją, pasirinkti pokalbio pradžios taktiką. Pvz., jei tiriamasis įeina nedrąsiai, nerišliai kalba, sėdi susikaustęs, galima suprasti, kad jis jaudinasi ir yra įsitempęs. Tokiu atveju pirmutinis tyrėjo žingsnis turėtų būti natūralaus nepasitikėjimo pašalinimas, kurį žmonės paprastai jaučia kalbėdami su nepažįstamu ar mažai pažįstamu žmogumi.

Tokiu būdu tyrėjas gerai išstudijavęs nepilnamečio asmenybės psichologines savybes turi jas panaudoti apklausos metu. Aiškinantis vaiko ar paauglio istoriją, manau, kad reikia

¹ BURDA R. KRIKŠČIŪNAS R., LATAUSKIENĖ E. MALEVSKI H., MATULIENĖ S. Kriminalistikos taktika ir metodika. Vilnius, 2004. P. 44.

² AŽUBALYTĖ R., ANCELIS P., BURDA R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005. P. 6.

atkreipti dėmesį į tai, kaip jam sekėsi, kokia socialiai priimtina veikla jis užsiima. Svarbu, gauti kuo daugiau informacijos apie „šviesius“ periodus jo šeimos ir mokykliniame gyvenime. Ši informacija reikalinga tam, kad pokalbio metu būtų galima palaikyti teigiamą emocinį foną. Kiekvieno pokalbio pradžioje būtų naudingas visiškai „neutralus“ pasikalbėjimas apie ką nors, kurio metu galėtumėm pademonstruoti, kad esate skirtingose barikadų pusėse, neturime išankstinės neigiamos nuostatos prieš pašnekovą.

Be aukščiau paminėto svarbaus aspekto – nepasitikėjimo (psichologinio barjero) pašalinimo, visų pirma, reikia stengtis:

- patikrinti savo žinias apie baudžiamąją bylą (arba susipažinti su jos medžiaga, jeigu baudžiamoji byla perimta iš kito tyrėjo);
- patikslinti apklausos objektą t.y. išsiaiškinti aplinkybes, dėl kurių reikia gauti parodymus;
- susipažinti su literatūra specialiais klausimais;
- laiku gauti duomenis apie apklausiamą asmenį panaudojant operatyvines paieškos priemones¹.

Taip pat nepilnamečio apklausos metu naudinga išstudijuoti iškviesto į apklausą nepilnamečio asmenybės ypatumus. Naudingiausia nepilnamečio asmenybės ypatumus išanalizuoti pagal tokį planą :

- išsiaiškinti: paveldimus – biologinius faktorius: turi reikšmės alkoholis, vieno iš tėvų sirgimas nervinėmis ir psichinėmis ligomis, išsigimimai ir panašiai;
- artimiausią paauglį supančią aplinką: šeimą, brolių, seserų padėtis klasėje, orientaciniai sugebėjimai ir panašiai;
- asmenybės charakteristiką: charakterio ypatumus, savęs vertinimą, temperamentą ir panašiai;
- paauglio teisinę sąmonę².

Sudarius apklausos planą, mūsų nuomone, jame būtinai turėtų būti:

- aplinkybės, kuriomis remiantis galima gauti parodymus;
- ant baudžiamosios bylos lapų turėtų būti nuorodos kur yra šios žinios apie paminėtas aplinkybes, kad būtų galima sulyginti su gautais parodymais;
- klausimai, kuriuos būtinai reikės užduoti, jeigu gauti parodymai prieštarauja vieni kitiems, turimiems daiktiniams įrodymams, reikalaus tikslumo.

¹ AŽUBALYTĖ R., ANCELIS P., BURDA R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005.

² GRIGUTYTĖ N., ČESNIENĖ I., KARMAZA E., VALIUKEVIČIŪTĖ J. Psichologines rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 13.

Toks taktinis būdas, kaip tyrimo ir operatyvinių paieškos priemonių panaudojimas, tyrėjo turi būti panaudotas, kai yra būtina:

- apklausiamojo asmenybės išstudijavimas t.y. gauti žinių operatyviniu keliu apie jo šeimą, ryšius ir panašiai;
- gauti kiek galima daugiau teisingos informacijos apie apklausiamojo vaidmenį byloje;
- gauti žinias apie asmenis, kuriuos tikslinga iškviesti apklausai, kad įsitikinti liudytojo parodymų tikslingumu ir teisingumu¹.

Tokiu būdu tyrėjas gerai išstudijavęs nepilnamečio asmenybės psichologines savybes turi jas panaudoti apklausos metu. Aiškinantis vaiko ar paauglio istoriją, reikia atkreipti dėmesį į tai, kas jam sekėsi, kokia socialiai priimtina veikla jis užsiima. Svarbu gauti kuo daugiau informacijos apie “šviesius” periodus jo šeimos ir mokykliniame gyvenime. Ši informacija reikalinga tam, kad pokalbio metu būtų galima palaikyti teigiamą emocinį foną. Kiekvieno pokalbio pradžioje būtų naudingas visiškai “neutralus” pasikalbėjimas apie ką nors, kurio metu galėtumėt pademonstruoti, kad esate skirtingose barikadų pusėse, neturime išankstinės neigiamos nuostatos prieš pašnekovą.

Ypatingą dėmesį įstatymų leidėjas skiria suaugusiųjų kurstytojų ir kitokių bendrininkų įtakai nustatyti. Jei nustatoma, kad nepilnametis padarė nusikaltimą paveiktas alkoholio ar narkotinių medžiagų, reikia išsiaiškinti visas su tuo susijusias aplinkybes ir kaltus dėl to asmenis. Išsiaiškinti ar suaugusieji iš anksto nepažadėjo slėpti nepilnamečio nusikaltimo, realizuoti jo pagrobtą turtą, ar nebuvo nepilnametis įtrauktas į antivisuomeninę veiklą, naudojant psichinį ar fizinį smurtą.

Svarbią taktinę reikšmę turi ir teisingas apklausų eiliškumo nustatymas, jeigu yra keli įtariamieji. Apklausų eiliškumas priklauso nuo to ar byloje apklausiamas suaugęs ar nepilnametis įtariamieji, tai visų pirma reikia apklausti paauglį, nes jis gali duoti parodymus apie jo įtraukimą į nusikalstamą veiklą, arba kurstymą iš suaugusiojo pusės, kas yra svarbu demaskuojant pastarąjį. Kai sulaikomi keli nepilnamečiai įtariamieji, iš pradžių apklausiamas tas, kuris labiausiai linkęs duoti teisingus parodymus². Nustatant apklausų pravedimo eiliškumą, tyrėjas turi atsižvelgti ir į tokias aplinkybes, kaip buvimas daugiau ar mažiau įrodymų kiekvieno iš įtariamųjų atžvilgiu, o taip pat atkreipti dėmesį į jų santykius su kitais proceso dalyviais. Pirmoje eilėje būtina apklausti tą įtariamąjį, kurio atžvilgiu tyrėjas surinko daugiausiai įrodymų.

Visa tai reikalauja iš tyrėjo papildomų pastangų parenkant nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinius būdus. Tyrėjas turi kalbėti su nepilnamečiu ramiu tonu be neigiamų

¹ VALICKAS G. Asmenybės tyrimas pokalbio metu. Vilnius, 1994 . P. 26.

² JUSTICKIS V., NAVICKAS G. Bendravimo psichologija. Vilnius 1995. P. 34.

intonacijų, be pašaipos ir vengdamas emocingo reagavimo. Tačiau tyrėjo uždavinys, atsižvelgiant į visas aplinkybes, išlieka toks pats - gauti iš nepilnamečio teisingus parodymus.

Taigi apklausos sėkmė priklauso nuo tinkamo pasirengimo apklausai. Išskiriami šie pasirengimo apklausai pagrindiniai elementai: ikiteisminio tyrimo medžiagos išstudijavimas; apklausos dalyko nustatymas; apklausiamojo asmenybės ištyrimas; apklausos plano sudarymas; apklausiamojo ir kitų asmenų iškvietimas bei techninių fiksavimo priemonių paruošimas¹.

4. APKLAUSOS EIGA

4.1. Kontakto formavimas

Pati apklausa – tai tiesioginis tyrėjo ir tiriamojo nepilnamečio sąveikos procesas, nuo kurio ypatumų priklauso ir galutinis pokalbio rezultatas¹. Todėl vienas iš svarbiausių tyrėjo uždavinių pokalbio pradžioje – tai psichologinio kontakto užmezgimas su nepilnamečiu, jo nuteikimas nuoširdžiam ir atviram bendravimui. Būtina pažymėti, kad jeigu apklausiant suaugusįjį galima tikėtis nustatyti kontaktą su juo apklausos procese, tai tokia galimybė apklausiant nepilnamečių atmetama, nes nepilnamečiui labai nepatiks žmonės, kuriems nejaučia simpatijų.

Taigi nežiūrint į tai, kokios rūšies pravedama apklausa, būtina nustatyti su apklausiamuoju psichologinį kontaktą. Psichologinis kontaktas paprastai prasideda anksčiau, negu ištariamas pirmasis žodis. Galima sakyti, kad psichologinis kontaktas prasideda nuo to momento, kokį iškvietimo į apklausą būdą, mes parenkame. Toliau jis tęsiasi jau susitikus su tiriamuoju. Dažniausiai jis užmezgamas neverbalinėmis priemonėmis: akių kontaktu, veido išraiška, kūno poza ar distancija tarp pokalbio dalyvių.

Skirtingai nuo liudytojo, įtariamajam būdinga:

- baimė būti nubaustam;
- sugniuždyta dvasinė būseną, depresija suvokiant įtariamąjį statusą;
- nepripažinimas padarius nusikalstamą veiką;
- baimė, kad teisingi parodymai pakenks jam;
- nepasitikėjimas tyrimo institucijomis;
- polinkis gintis bet kokiomis priemonėmis, tame tarpe ir duodant melagingus parodymus;
- priešiškas nusiteikimas prieš bet kokius kaltinimo liudytojus;
- padidintas irzlumas, susijaudinimas, kartais nervinis sukrėtimas, artimas afekto būsenai².

Remdamasis šia informacija, tyrėjas gali nustatyti tiriamojo emocinę būklę ir atsižvelgdamas į ją, pasirinkti pokalbio pradžios taktiką. Pvz., jei tiriamasis įeina nedrąsiai, nerišliai kalba, sėdi susikaustęs, galima suprasti, kad jis jaudinasi ir yra įsitempęs. Tokiu atveju pirmutinis tyrėjo žingsnis turėtų būti natūralaus nepasitikėjimo pašalinimas, kurį žmonės paprastai jaučia kalbėdami su nepažįstamu ar mažai pažįstamu žmogumi.

¹ PALSKYS E., KAZLAUSKAS M., DANISEVIČIUS P. Kriminalistika. Vilnius, Mintis. 1985. P. 228.

² VALICKAS G. Asmenybės tyrimas pokalbio metu. Vilnius, 1994. P. 23.

Psichologinio kontakto kokybė tarp apklausėjo ir vaiko gali turėti įtakos vaiko parodymų tikslumui. Atvykęs apklausai vaikas išgyvena didelį vidinį nerimą. Geras kontaktas, pasitikėjimas ikiteisminio tyrimo pareigūnu padės vaikui jaustis saugiai, ramiai papasakoti, kas nutiko. Ir tai visiškai nereiškia, kad reikės kokią valandą „žaisti“ su vaiku siekiant jį prisijaukinti. Pirmosiomis apklausos minutėmis svarbu skirti laiko ir papasakoti vaikui, dėl ko jis čia yra, kaip ir kur bus panaudota apklausos metu gauta informacija, o taip pat informuoti vaiką, jei apklausa yra įrašinėjama ar yra kokie nors pašaliniai asmenys, kurie stebi apklausą. Kontakto užmezgimui labai svarbus paprastas ir aiškus prisistatymas, savo pareigų bei funkcijų nusakymas vaikui suprantamais žodžiais¹.

Pavyzdžiui, nerimą kontakto užmezgimo metu galima sumažinti apklausos pradžioje pakankamai laiko skiriant susipažinimui bei prisistatymui. Būtų puiku, jei pareigūnas su vaiku pirmą kartą susitiktų ne kabinete apklausos metu, bet dar koridoriuje, kur vaikas būna kartu su jį atlydėjusiu suaugusiuoju. Susipažinus vertėtų užduoti keletą bendrų klausimų apie vaiko pomėgius, žaislus, išvykas ar pan. Nors ir nesusijusi su nusikaltimu, ši informacija pareigūnui bus naudinga, kadangi iš jos galima susidaryti bendrą vaizdą apie vaiko kalbinius, atminties ir kitus gebėjimus. Šie neutralūs klausimai nuramins vaiką, nes bus kalbama apie jam malonius ar rūpimus dalykus. Be to, bendraujant su vaiku, svarbu būti kantriam. Jei vaikas, paprašytas ateiti į apklausos kambarį, išsigąsta, nereikia jo spausti, leiskite jam šiek tiek apsiprasti su aplinka.

Apklausos metu vaikui nerimas gali kilti tuo metu, kai pareigūnas, siekdamas išsiaiškinti įvykio detales, užduoda tikslinančius klausimus apie nusikaltimą. Paprastai vaikas bendrais bruožais jau būna papasakojęs pareigūnui tai laisvo pasakojimo metu². Tačiau dažniausiai šios informacijos nepakanka norint susidaryti pilną nusikaltimo vaizdą. Vis dėlto tikslinantys klausimai vaikui gali sukelti didelį nerimą. Kodėl? Jis gali manyti, kad pareigūnas jo nesiklausė („Juk aš jau papasakojau“). Kartais vaikams yra itin sunku papasakoti apie tai, kas įvyko, dėl to jie gali atsisakyti detaliau nupasakoti nusikaltimo detales. Šiuo atveju pareigūnas turėtų pamėginti nukreipti vaiko dėmesį kita linkme, pakalbėti su juo kita tema, nesusijusia su nusikaltimu: tokiu būdu vaikas atsipalaiduos, o toks pareigūno elgesys leis jam suprasti, kad gali juo pasitikėti. Jei ir tai nepadės vaiko prakalbinti, geriausiai būtų susitarti susitikti su juo kitą kartą.

Taigi kontaktas priklauso ir nuo to, kiek bendraujantys su juo jaučia ir supranta vaiko vidinį pasaulį, jo dinamiką. Principai, kurių reikėtų laikytis bendraujant su vaiku:

¹КУЗНЕЦОВА С.В., КОБЦОВА Т.С. Тактика допроса несовершеннолетних. Практическое пособие. Москва. 2004. С.64.

²GRIGUTYTĖ N., ČESNIENĖ I., KARMAZA E., VALIUKEVIČIŪTĖ J. Psichologines rekomendacijas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 15.

Aš esu čia (niekas nenukreipia mano dėmesio; mano kūnas, protas ir emocijos yra čia);

Aš tave girdžiu (noriu išgirsti, pamatyti ir pajauti viską, ką vaikas transliuoja);

Aš suprantu (vaikas turi žinoti, kad yra mūsų suprantamas; reikėtų labai stengtis perteikti jam šį suvokimą);

Man ne vis tiek (aš iš tiesų neabejingas šiam vaikui, ir vaikas tai turi žinoti)¹.

Labai svarbu, kad pareigūnas, prieš pradėdamas klausti svarbios informacijos, patikrintų ir įvertintų vaiko ar paauglio turimą kalbinį žodyną. Šiam tikslui galima skirti kelias minutes apklausos pradžioje tuo kuriant ir tinkamą kontaktą. Įvertinti vaiko ar paauglio kalbinių gebėjimų lygį padeda laisvas pokalbis apie paprastus, nereikšmingus dalykus. Tokio trumpo pokalbio metu reikia atkreipti dėmesį, kaip vaikas ar paauglys kalba, kokius žodžius vartoja, kaip sudėtingai formuluoja sakinius. Turėdamas šią informaciją, pareigūnas atitinkamai formuluos savo klausimus.

Žodinio bendravimo gebėjimai gali būti susiję ir su pažintinių procesų ypatumais. Jeigu žinoma, kad nepilnametis sunkiau apdoroja ir suvokia girdimąją informaciją, turi dėmesio problemų, silpni jo protiniai gebėjimai, tai gali padėti pareigūnui atitinkamai parengti klausimus. Jie turi būti aiškūs ir suprantami paaugliui. Ypatingą dėmesį reikėtų kreipti į apklausos metu vartojamus terminus. Pareigūnui rekomenduojama nuolatos pasitikrinti, kaip vaikas supranta kai kuriuos terminus (pvz., žala, užpuolimas, liudytojas ir pan.).

Apklausiant nepilnametį svarbu atkreipti dėmesį, koku būdu vaikas lengviau įsimena informaciją. Kartais būna taip, kad vaikai ir paaugliai puikiai įsimena vaizdinę informaciją (pvz., kambario apstatymą), tačiau sunkiai tai išreiškia žodžiais. Jeigu apklausiamas nepilnametis labiau atsimena vaizdinę informaciją (tai, ką matė), tačiau sunkiai tai nusako, tuomet pareigūnas turėtų daugiau naudoti tuščius lapus bei rašymo priemones ir prašyti nupiešti nusikaltimo vietą, daiktus ar pan.

Taigi pokalbis su paaugliu turi būti netgi atviresnis nei pokalbis su suaugusiu žmogumi. Reikia aiškinti ir neišsisukinėjant nusakyti paaugliui pokalbio tikslą, jo pasekmes. Jei įmanoma, parodyti susitikimo naudingumą pačiam paaugliui. Tyrėjas turi būti nuoširdus, dėmesingas, be išankstinių neigiamų nuostatų. Kartais nepilnamečiai bando išvengti atsakymų sakydami, kad jie neprisimena ir pan. Tokiais atvejais būtina jam paaiškinti, kad nėra tikrai "teisingų" ir tik "neteisingų" atsakymų, kad kiekvieno žmogaus atsakymai, nors ir ne viską jis prisimena yra verti dėmesio ir t.t. Jei paauglys nusiteikęs negatyviai, atsisako bendrauti, reikėtų vengti spaudimo,

¹ GODA G. Nepilnamečių teisinė padėtis baudžiamajame procese // Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2001 // www.nplc.lt.

savo nepasitenkinimo išsakymo, vertinimo, grasinimų, pažeminimų, nurodymų ir kt. tai tokie veiksmai yra barjerai, trukdantys užmegzti kontaktą su paaugliu.

Tokios neigiamos emocijos skatina paauglių gynybines reakcijas – atmetimą, siekimą išsivaduoti iš nemalonaus pokalbio, kas savo ruožtu, dar labiau padidina tarpusavio santykių konfliktiškumą. taip tarp suaugusiojo ir paauglio kyla psichologiniai barjerai, nes vienas kitam jie sukelia tikrai neigiamus išgyvenimus ir antipatiją.

Kyla klausimas, kas yra pokalbio efektyvumas, kai bendravimas sukelia tikrai neigiamus išgyvenimus. Tokiais atvejais išsakyti žodžiai, jeigu mes pradedame auklėti paauglį ką jis turi daryti ir ko neturi daryti, dažniausiai nepasiekia tikslo, ir kiekvienam pokalbio dalyviui yra labai sunku ką nors įrodyti. tai įvyksta todėl, kad neigiamos emocijos blokuoja sugebėjimą suprasti, atsižvelgti į pašnekovo argumentus, racionaliai analizuoti situaciją. Šiais atvejais pačios nuoširdžiausios apeliacijos į paauglio sąžinę, pareigos jausmą, aplinkinių lūkesčius ir pan. yra visiškai neveiksmingos. Net tuo atveju, kai paauglys tyli, dažnai mintyse jis rezga atsakomąją kalbą arba nesiklauso ir nesistengia įsigilinti į suaugusiojo pastabas ir patarimus. Auklėjamasio tokio pokalbio poveikis yra minimalus – paauglys, gavęs eilinę pamokymų “dozę”, išeina galvodamas taip, kaip ir anksčiau. Kaip įveikti tarpusavio psichologinius barjerus?

Pirmiausiai reikia pradėti nuo savęs t.y. nuo savikontrolės (pvz. neatsargi tyrėjo pastaba, ironiškas žvilgsnis gali sukelti neigiamą tiriamojo reakciją ir tuo pačiu apsunkinti kontaktą). Pokalbiu metu reikia vengti dirbtino orumo, pasipūtimo, profesinės pozos, o tuo labiau - nedemonstruoti savo susierzinimo, pasipiktinimo, neužsiminti, kad tiriamasis yra beviltiškai blogas, nepataisomas. Reikia prisiminti, kad pokalbio metu yra daug svarbiau užmegzti su tiriamuoju psichologinį kontaktą, o ne stengtis iš karto surinkti kuo daugiau informacijos. Priešingu atveju jau pirmo pokalbio metu galima nuteikti prieš save tiriamąjį ir tuo pačiu metu gauti iš jo iškreiptą ar melagingą informaciją. Vienas iš būdų savikontrolei padidinti – tai bandymas pažvelgti tiek į patį save tiriamojo akimis t.y. bandymas įsivaizduoti save tiriamojo vietoje¹. Apie sėkmingą pokalbio eigą gali liudyti tokie požymiai, kaip sutrumpėjusios pauzės tarp klausimo ir atsakymo (tiriamasis mažiau apgalvoja atsakymą) noras papildyti ankstesnius atsakymus ir t.t

Labai svarbu mokėti nepilnametį išklausyti – tai labai reikšmingas pokalbio elementas. Svarbu mokėti klausyti taip, kad būtų galima suvokti ne tik faktinę medžiagą, bet ir tiriamojo požiūrį į dėstomus faktus, pastebėti jo jaudinimąsi, pasitenkinimą ar vos valdomą pyktį, abejingumą pokalbio temai ir t.t. Tyrėjas turi išsiaiškinti kas yra svarbiau pokalbyje: kaip kalba tiriamasis, ar ką jis kalba, ką jis gali pasakyti, ar ko nenori pasakyti. Svarbu, kad klausydamasis

¹ VALICKAS G. Asmenybės tyrimas pokalbio metu. Vilnius, 1994 . P. 27.

tyrėjas elgtųsi natūraliai. Nutraukę pasakojimą, galime prarasti daug vertingos informacijos. Apie ką tiriamasis bekalbėtų mimika, gestai, intonacija gali susilpninti ar sustiprinti, patvirtinti ar paneigti tai, kas pasakyta.

Taigi pokalbio metu tyrėjas turi pastebėti, užfiksuoti ar analizuoti tokius požymius, kurių dauguma žmonių nepastebi. Prie jų galima priskirti – veido išraiškos ypatumus (atsispindi emociniai išgyvenimai); akių kontaktus (jei vengia akių kontakto, nukreipia žvilgsnį, galima manyti, kad kažką slepia, jaučiasi nesaugiai ir kt.); gramatinę ir stilistinę kalbos konstrukciją, apsirikimus, nutylėjimus, užkliuvimus arba mikčiojimą (pastarieji požymiai gali liudyti apie tam tikrų įvykių svarbą tiriamajam, apie emocinę būklę); tarpasmeninė erdvė (trumpesnis atstumas rodo apie pokalbio dalyvių draugiškumą, didesnis atstumas išlaikomas formaliems santykiams; pozą, rankų, kitų kūno dalių padėtį bei judesius (sugniaužti kumščiai, sukryžiuotos ant krūtinės rankos dažnai reiškia gynybišką įtariamojo poziciją; drebantys pirštai paprastai liudija apie vidinę įtampą, jei sėdi palinkęs į priekį - tai rodo susidomėjimą pokalbiu ir kt.)¹.

Atsižvelgiant į tai, kad ikimokyklinio amžiaus vaikas greitai pavargsta, ir kad ilgai jis nesugeba susikaupti ties vienu objektu, tyrėjas neturi ilgai užtęsti apklausos. Jeigu apklausa vis dėlto užsitęsia, tai tikslinga padaryti specialias pertraukas, kurių metu mažamečiams reikia suteikti galimybę atsipalaiduoti, atsipūsti žaidžiant, nusiraminti. O aplamai apklausą mažamečio tyrėjas gali pradėti nuo jo mėgstamiausio žaidimo. Laisvas mažamečio pasakojimas dažniausiai būna trūkinėjantis, nenuoseklus ir dažnai nukrypstantis nuo temos, todėl dažnai tardytojui reikia padėti apklausiamajam atstatyti nutrūkusį pasakojimo siūlą, tačiau reikia saugotis, kad jis nepasakinėtų mažamečiui, nebūtų per daug atkaklus, neduotų menančių atsakymą klausimų ir pan.

Prieinant prie svarbiausios pokalbio dalies reikia akcentuoti, kad labai vertiname informaciją, kurią gali suteikti pašnekovas. Svarbu būti nuoširdžiai atviram, taip pat ir naujai, netikėtai informacijai. Apklausos metu nereikia “kelti balso” elgtis nepilnamečių atžvilgiu šiurkščiai, nes to pasekoje gali nutrūkti psichologinis kontaktas.

Siekiant užmegzti kontaktą su agresyviais vaikais ir paaugliais, iki susitikimo svarbu išsiaiškinti: šeimos situaciją dabar, šeimos istoriją; mokyklos situaciją (nuo mokymosi pradžios – iki šio laiko); vietą ir vaidmenį tarp bendraamžių (berniukų ir mergaičių); papildomą veiklą; sportą, būrelius (net jei tai truko labai trumpai); sveikatos būklę. Svarbu žinoti galimus negatyvaus ir griauinančio elgesio tikslus: gauti dėmesio; parodyti savo jėgą; atkeršyti; būti

¹ GODA G. Nepilnamečių teisinė padėtis baudžiamajame procese // Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2001 // www.nplc.lt.

paliktam ramybėje (pasidavimas, kad nebūtų pastebėti jo trūkumai). Vaikai ir paaugliai labai intensyviai siekia šių tikslų, nes yra įsitikinę, kad taip nesielsdami, praras save.

Paprastai elgesio sutrikimus turintys vaikai elgiasi agresyviai. Su jais sunku užmegzti kontaktą dėl jų išankstinės priešiškos nuostatos. Viena iš svarbiausių taisyklių – nereaguoti į agresiją pykčiu (barimu, bausmėmis), neturėti išankstinės neigiamos nuostatos. Nedaryti spaudimo, nekomentuoti, nenurodinėti. reikėtų vengti apibendrinimų, tokių kaip baimė, silpnumas, bejėgiškumas.

Apklausoje metu tyrėjas neturi akcentuoti paauglio negatyvias puses (alkoholinių gėrimų vartojimą, atvesdinimus į policiją, ankstesnius teistumus ir t.t.), nes to pasekoje gali nutrūkti psichologinis kontaktas, kadangi tokiais atvejais paauglys tampa nešnekus ir gali užsidaryti savyje, neduoti parodymų.

Apibendrinant galima daryti išvadą, psichologinio kontakto su nepilnamečių užmezgimas ir palaikymas apklausoje priklauso:

- nuo to, kaip tyrėjas išsprendė apklausos organizacinius klausimus (kai kuriuos iš jų mes jau palietėme aukščiau);
- nuo tyrėjo profesionalumo ir jo moralinių-psichologinių savybių;
- nuo nepilnamečio asmenybės, jo socialinės atskirties;
- nuo nepilnamečio pasirengimo bendrauti su tyrėju¹.

4. 2. Parodymų gavimas

Apklausoje pradžioje tyrėjas nustato asmens santykius su įtariamuoju, išsiaiškina reikiamas žinias apie apklausiamą asmenybę. Šis pradinis nepilnamečių apklausos etapas turi tapti apklausiamą nepilnamečio asmenybės bruožų nustatymo stadija. Šioje apklausos stadijoje tyrėjas patikslina ankščiau turėtas žinias apie apklausiamą asmenybę, o jeigu jų nebuvo – stengiasi tokių žinių gauti. Tai pasirengimo apklausai tąsa, labai svarbi dalykinei stadijai. Dėl to manyčiau, neteisingai daro tie tyrėjai, kurie apsiriboja anketinių duomenų patikrinimu, t.y., tik užpildo apklausos blanke pažymėtus laukelius. Čia labai praverstų dalyvaujančio apklausoje psichologo (pedagogo) pagalba, kuris turėtų padėti tyrėjui įvertinti nepilnamečio asmenybę bei padėti užmegzti psichologinį kontaktą su nepilnamečiu.

Apklausą reikia vesti pokalbio forma, aiškia kalba. Tikslinga apklausą pradėti nuo neutralių klausimų, išaiškinti, kokios aplinkybės domina tyrėją. Geriau būtų, jei apklausiamasis pats papasakotų apie tiriamąjį įvykį, o ne atsakinėtų į tyrėjo klausimus. Po laisvo pasakojimo tyrėjas gali užduoti klausimus.

Kai nepilnametis, duodamas parodymus nukrypsta nuo apklausos dalyko, painiojasi, tyrėjas turi tai pakoreguoti. Tyrėjas turi kalbėtis su nepilnamečiu paprastai, jam suprantama kalba. Apklausiant nepilnamečių, nepatartina iš karto rašyti apklausos protokolo. Oficiali procedūra gali jį išgąsdinti, o dėl to jis gali neduoti bylai reikalingos informacijos. Apklauso protokolą geriau surašyti tada, kai apklausa jau baigta.

Prieš pirmąją apklausą įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą. Jame turi būti nurodyta nusikalstama veika (padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės) ir baudžiamasis įstatymas, numatantis tą nusikalstamą veiką, taip pat išvardytos įtariamojo teisės. Prieš kitas apklausas naujas pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas tik tuo atveju, kai keičiasi įtarimo turinys. Pranešimo apie įtarimą įteikimas yra svarbus tuo, kad šis procesinis veiksmas lemia proceso dalyvio statusą ir taip įgyvendinama įtariamojo teisė žinoti, kuo jis įtariamasis. Priminsime, kad įstatymų nustatyta tvarka ikiteisminis tyrimas gali būti nutrauktas, jei jis užtrunka daugiau kaip 6 mėn. po pirmos įtariamojo apklausos.

Tarkime Latvijos BPI 150 str. nurodoma, kad pirmoje ir sulaikytojo, ir įtariamojo ar kaltinamojo apklausoje, be apibūdinančių šitokių asmenį duomenų išaiškinimo, paaiškinama jo procesinė padėtis ir įteikiama atitinkamo dokumento kopija; asmeniui, be to, įteikiamas išrašas iš įstatymo, reglamentuojančio jo teises ir pareigas, jeigu anksčiau procese toks dokumentas nebuvo įteiktas; išaiškinama asmens teisė neduoti parodymų ir jis įspėjamas, kad visa, ką pasakys, gali būti panaudota prieš jį patį¹. Nustatytoje procedūroje pastebime tam tikras sąsajas su bendrosiomis teisės šalyse įtvirtintomis įtariamojo apklausos taisyklėmis.

Pradedant apklausą turi būti nustatoma įtariamojo asmenybė patikrinant asmens dokumentus, o prireikus ir patikslinant anketinius duomenis. Įtariamasis privalo atvykti pagal šaukimą, tačiau atvykęs neprivalo duoti parodymų, todėl jam negali būti taikomos jokios sankcijos už vengimą duoti parodymus. Įtariamasis nėra įspėjamas ir dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą, nes tokia atsakomybė nėra numatyta. Net jei duodamas parodymus įtariamasis akivaizdžiai meluoja, jokios prievartinio pobūdžio priemonės dėl to jo atžvilgiu negali būti taikomos². Nurodant gresiančias neigiamas pasekmes įtariamasis verčiamas prisipažinti.

¹ КУЗНЕЦОВА С.В., КОБЦОВА Т.С. Тактика допроса несовершеннолетних. Практическое пособие. Москва. 2004. С.41.

² ANCELIS P. Baudžiamąjo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulelė, 2007. P.162.

Jei įtariamasis sutinka duoti parodymus, jo apklausa vyksta tokia BPK 188 straipsnio 4 dalyje numatyta eilės tvarka:

- apklausos pradžioje įtariamojo paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtiriamas;
- neatsižvelgiant į tai, prisipažįsta ar ne įtariamasis, po klausimo dėl prisipažinimo jam pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę.
- įtariamajam užduodami klausimai.

Pagrindinė apklausos stadija, skirta gauti informacijai apie nusikalstamą veiką, yra laisvas pasakojimas apie bylos aplinkybes. Apklausos esmę sudaro tai, kad nepilnamečiui, be poveikio iš išorės, suteikiama galimybė laisvai papasakoti apie apklausos dalyką.

Tyrėjui siūloma turėti kantrybės išklaudyti viską, ką nepilnametis šneka, o tik po to tikslinti parodymus. Žinoma, ankstyvos vaikystės amžiuje, kai vaikas dar nemoka rišliai, nuosekliai pasakoti ir išreikšti savo mintis, galima labai atsargi intervencija, tačiau tai turėtų daryti psichologas, tyrėjo iniciatyva.

Nepilnamečio įtariamojo ir suaugusiojo įtariamojo apklausose turi dalyvauti gynėjas, skirtumas tik tas, kad apklausinėjant nepilnametį įtariamąjį gynėjas būtinas, o apklausinėjant suaugusįjį įtariamąjį, galimi atvejai, kai įtariamasis neturi gynėjo ir neprašo jo skirti, tuomet apklausa yra galima ir nedalyvaujant gynėjui. Tuo tarpu Moldovos BPK įsakmiai nurodyta, kad įtariamojo, kaltinamojo, teiamojo apklausa atliekama jo sutikimu ir tik dalyvaujant jo pasirinktam ar paskirtam gynėjui nedelsiant po sulaikymo arba – priklausomai nuo aplinkybių – pareiškus jam kaltinimą. Čia pat pažymima, kad neleistina nuovargio būsenos tokio proceso dalyvio apklausa, taip pat naktį, išskyrus apklausas jo paties prašymu arba neatidėliotomis aplinkybėmis. Jos turi būti motyvuotai išdėstytos apklausos protokole (Moldovos BPK 104 str.)¹

Taigi apibendrinant galime išskirti pagrindus, kurie būtini apklausinėjant tiek suaugusįjį, tiek nepilnametį įtariamąjį, t.y. :

1. Prieš pirmąją apklausą nepilnamečiui įtariamajam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą. Šiame pranešime turi būti nurodyta nusikalstama veika (padarymo vieta, laikas, kitos aplinkybės) ir baudžiamasis įstatymas, numatantis tą nusikalstamą veiką, taip pat išvardytos įtariamojo teisės. Tyrėjas turėtų suprantamai pakomentuoti suteiktas teises bei pasinaudojimo jomis galimybes. Prieš kitas apklausas naujas pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas tik tuo atveju, kai keičiasi įtarimo turinys.

2. Nepilnamečio įtariamojo apklausoje privalomai dalyvauja gynėjas.

¹ ANCELIS P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulė, 2007. P. 163.

3. Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą. Dalyvaujantiems apklausoje išaiškinamos jų teisės bei pareigos.

4. Apklausoje pradžioje įtariamojo paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiklą, kurios padarymu įtariamas. Po to pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau įtariamajam gali būti užduodami klausimai.

5. Įtariamajam atsisakius duoti parodymus, apklausa turi būti nutraukta, nes duoti parodymus yra įtariamojo teisė, o ne pareiga.

6. Įtariamojo apklausoje eiga ir rezultatai fiksuojami taip pat, kaip ir liudytojų (nukentėjusiųjų) apklausoje.

Būtina pabrėžti, kad bet koku atveju įtariamojo statuso įgijimas sukelia procesines pasekmes: ikiteisminio tyrimo subjektų pareigą išaiškinti įtariamojo teises bei užtikrinti galimybę jomis pasinaudoti, taip pat galimybę taikyti įtariamajam BPK numatytas procesinės prievartos priemones.

Aiškinantis nusikaltimo padarymo aplinkybes reikia išsiaiškinti ne tik šias aplinkybes, bet ir nepilnamečio duodamų parodymų patikimumą. Būtina patikrinti nurodytų žinių šaltinį. Nepilnamečio prisipažinimo apie įvykdytą nusikaltimą atveju reikia objektyviai įvertinti prisipažinimą sulyginant su byloje turima medžiaga, daiktiniais įrodymais, esant įrodymų trūkumui stengtis juos surinkti. Tokiu atveju reikia išsiaiškinti ar nepilnametis apklausiamasis apie padarytą nusikaltimą kam nors pasakojo, dalijosi vogtais daiktais ir panašiai. Pasitaiko atvejų, kai nepilnametis papasakojęs apie jo padarytą nusikaltimą “prisiima eilę ir kitų nusikaltimų”, nors jų ir neįvykdė. Dažniausiai tai būna jo bendraminčių (bendražygių) pasakojimai apie savo įvykdytus nusikaltimus. Tokiu būdu kiekvienas atskirai nori parodyti savo drąsą, įgauti autoritetą savo “bendrų” kompanijoje įvykdytų nusikaltimų skaičiumi.

Apklausinėjant nepilnamečius įtariamuosius, tyrėjas turi ramiai laikytis, įtikinamai ir tuo pačiu draugiškai, bet ne taip, kad savo tvirtumu ir atkaklumu padarytų žalą. Tokiu savo poelgiu tyrėjas gali prarasti kontaktą su nepilnamečiu ir prives prie to, kad nepilnametis užsidarys savyje, dėl baimės ir jaudinimosi pradės meluoti ir painiotis. Tyrėjas turi žinoti, kad labiausia paplitusiais nepilnamečių įtariamųjų melagingų parodymų priežastis yra siekiamas nuslėpti nusikalstamos veiklos bendrininkus.

Tyrėjas turi žinoti, kad būtent neteisingas draugystės jausmo supratimas kartais pastūmėja nepilnametį prisiimti visą kaltę sau ir visokeriopai apginti bendrininkus, laikant save “didvyriu”. Nepilnametis įtariamasis gali prisiimti sau kaltę ir tada, kai to reikalauja suaugę

bendrininkai, kurie tokiais atvejais grasina paaugliui arba įtikina jį tuo, kad jo prisipažinimo atveju jam negresia tokia rimta bausmė kaip suaugusiajam, o juos jis išgelbės nuo griežto atpildo. Jeigu tyrėjas turi pagrindo manyti, kad nepilnamečiui daromas toks poveikis, būtina ramiai ir kantriai išaiškinti kaltinamajam apie jo elgesio klaidingumą.

Jeigu paauglys prisipažįsta savo kalte, reikia maksimaliai detalizuoti nusikaltimo aplinkybes tikslu išsiaiškinti kiekvieno bendrininko vaidmenį, apsaugoti nuo kaltės prisiėmimo sau, savęs apšnekėjimo.

Apklausinėjant nepilnametį apie savo šeimos gyvenimą, sąlygas, mokyklą ar darbą, tyrėjui reikia pasirinkti taktišką apklausos būdą žinant, kad nepilnamečiai, ypačiai iš “blogos” reputacijos šeimos gėdijasi šeimos narių, artimųjų elgesio ir ne visada tuo remiantis duoda teisingus parodymus. Pasirinkus netaktišką apklausos būdą gali atsirasti sunkumų apklausinėjant nepilnametį, galimas psichologinio kontakto praradimas.

Apklausos metu tikslinga išsiaiškinti, kam nepilnametis papasakojo apie įvykius, apie kuriuos jis apklausiamas, ar buvo šie įvykiai aptariami tarp šeimos narių, draugų, ką jie apie tai sakė, nes vaikai lengvai pasiduoda įtaigiai ir gali atgaminti tai, ką jie kažkur ir iš kažko girdėjo, tvirtindami, kad matė tai patys. Reikia taip pat išsiaiškinti, ar kas nors nerekomendavo duoti melagingus parodymus, o jeigu taip, tai kas, kur ir kokia forma – grasinant ar ne, koku tikslu.

Nepilnamečio įtariamojo apklausa esant konfliktinei situacijai. Nepilnamečio įtariamojo apklausos situacijos taipogi gali būti konfliktinės arba nekonfliktinės. Tais atvejais, kai įtariamasis noriai bendrauja su tyrėju ir duoda teisingus parodymus, rekomenduojama naudotis taktiniais būdais, nurodytais apklausos bendrosiose rekomendacijose¹.

Neretai apklausos pradžioje rekomenduotina pasikalbėti su apklausiamuoju mažai ką bendro turinčiais su apklausa klausimais (apie mokymąsi, laisvalaikį ir pan.) Toks pasiruošimas apklausai gali būti pavestas psichologui ar vaiko tėvams tyrėjo akivaizdoje.

Pasirenkant nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinę kryptį, rekomenduojama vadovautis tokiomis nuostatomis²:

- būtina ne įkalbinėti, bet įtikinti nepilnametį duoti teisingus parodymus;
- kadangi paaugliams būdingas pesimizmas, svarbu, kad tyrėjas ramiai ir kantriai išaiškintų, kad jo nuotaikos neteisingos;
- apklausos toną reikia pasirinkti atsižvelgiant į paauglio charakterio ypatumus;

¹ AŽUBALYTĖ R., ANCELIS P., BURDA R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005. P. 44.

² ГУКОВСКАЯ Н.И., ДОЛГОВА А.И. и др. Расследование и судебное разбирательство дел о преступлениях несовершеннолетних. Москва. 1974. С. 85.

- duomenis (įrodymus) geriausiai pateikti palaipsniui;
- jei paauglys užsispyrusiai meluoja, tikslinga apklausos metu fiksuoti prieštaravimus ir melagingus parodymus, o po to bandyti juos paneigti įrodymais.

Tyrėjas neturėtų naudoti abejotinos informacijos, kadangi nepatikimų duomenų naudojimas tik sustiprina įtariamą melagingą poziciją.

Įtikinamas poveikis nepilnamečiui įtariamajam, siekiant paneigti melagingus parodymus, yra parodymų vidinių prieštaravimų panaudojimas ir prieštaravimų tarp pateiktų apklausiamąjo duomenų ir kitų bylos duomenų atskleidimas. Labai dažnai nepilnamečiai, kurie iš pradžių buvo nusiteikę nusišypsoti apie padaryto nusikaltimo aplinkybes, davė teisingus parodymus tik dėl to, kad įsitikino, jog tolesnis tylėjimas yra beprasmiškas arba šio melo priežastis yra siekiamas nusišypsoti nusikalstamos veikos bendrininkus. Apie tai liudija toks atvejis iš ikiteisminio tyrimo praktikos. Iš parduotuvės buvo pavogtos dėžutės su sportiniais bateliais. Atliekant tyrimo eksperimentą pasitvirtino, kad per mažą laiko tarpą buvo pagrobta daug dėžučių su sportiniais bateliais ir vienas žmogus šio nusikaltimo įvykdyti negalėjo. Tada nepilnametis prisipažino, kad vagystę jis įvykdė su bendrininkais - savo draugais. Siekimą nusišypsoti nusikalstamos veiklos bendrininkus jis motyvavo tuo, kad nenorėjo būti „skundikas“.

Apklausiant įtariamąjį, didelę reikšmę turi žodiniai ir nežodiniai signalai. Žodiniai signalai yra tokie, kai tyrėjas atsižvelgdamas į apklausiamąjo žodžius gali padaryti išvadą apie jo psichologinę būseną. Šiukšti kalba gali rodyti nervinimąsi ir atvirakščiai - ypatingai lėtas kalbėjimas verčia manyti, kad asmuo stengiasi viską suplanuoti ir apgalvoja kiekvieną savo sakomą žodį. Galima išskirti keletą signalų kurie išduoda, kad apklausiamasis meluoja:

- netikslūs, nekonkretūs duomenys;
- nesutapimai kelių asmenų parodymų smulkiose detalėse;
- prasitarimai;
- silpnas parodymų emocionalumas (blankūs, abejingi, scheminiai parodymai);
- apklausiamasis nuolatos, įkyriai pabrėžia savo nekaltumą, norą padėti ir tuo pačiu suinteresuotumo bylos baigtimi tariamą nebuvimą;
- apklausiamąjo vengimas atsakyti į konkretų, atvirą klausimą¹.

Jeigu apklausinėjant pakartotinai vaikas žodis į žodį pakartoja anksčiau duotus parodymus, naudodamas tokius išsireiškimus, kurie nebūdingi jo amžiui, tyrėjas gali daryti išvadą, kad tokia apklausai turėjo įtakos suaugusieji. Pagrindiniai skirtumai tarp tam tikrų vaiko išgalvotų detalių parodo, kad šis fantazavo. Paprastai išgalvotos detalės pamiršamos ir

¹ ГЕЛЬМАНОВ А.Г., ГОНТАРЬ С.А. Как установить участие лица в правонарушении? Эффективный и экономичный метод диагностики скрываемой причастности и получения признания виновного в отсутствие доказательств. – Москва: ОАО “Можайский полиграфический комбинат”. 1999. С. 17-18.

pakeičiamos naujomis. Be abejo labai svarbu užduodamų klausimų įtaka, todėl labai svarbu teisingai formuluoti klausimus ir nustatyti jų pasekmes.

Įtariamąjį reikėtų gaudyti meluojant antraeiliais klausimais, rodant savo informuotumą ir tuo pačiu priversti įtariamąjį duoti teisingus parodymus svarbesniais klausimais. Dažniausiai, jei apklausiamasis nutyli kokius nors faktus arba duoda melagingus parodymus, nereikia skubėti surašyti protokolą, kadangi po to, kai apklaustasis pasirašys protokolą, kurio turinį sudaro melagingi parodymai, galimybė, kad jis atsisakys šių parodymų, žymiai sumažėja.

Jei duodami aiškiai melagingi parodymai, priklausomai nuo ikiteisminio tyrimo situacijos, reikia pasistengti iššaukti gėdos jausmą, paaiškinti, koks pavojingas kelias, kurį pasirinko įtariamasis, paaiškinti tikrą draugystės reikšmę, sudominti bylą, pareiškus, kad jo parodymai padės išaiškinti nusikaltimą. Turimus įrodymus reikia pateikti atsižvelgiant į įtariamojo išsilavinimo lygį. Taip pat reikia pabrėžti prieštaravimus, esančius parodymuose, o jeigu įtariamajam grasina tretieji asmenys, užtikrinti, kad bus imtasi priemonių jo apsaugai užtikrinti. Patartina pasinaudoti pedagogo, auklėtojo, kuriems paauglys jaučia pagarbą, paslaugomis.

Tyrėjui reiktų sudaryti palankias sąlygas nepilnamečiui įtariamajam pereiti nuo melagingų parodymų iki teisingų. Tai padaroma tada, kai nustatomos melavimo priežastys ir išaiškinama apklausinėjamajam galimybė ir būtinumas pakeisti savo poziciją tyrimo interesams, taip pat ir savo dalyvavimo palengvinimui.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama įtariamojo apklausa. Ikiteisminio tyrimo metu Lietuvoje įtariamąjį gali apklausti ir ikiteisminio tyrimo teisėjas, jeigu gautas prokuroro prašymas, kurį šis gali pateikti ne tik savo, bet ir įtariamojo ar jo gynėjo iniciatyva.

Prokuroro iniciatyva įtariamąjį apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas tuo atveju, kai manoma, kad bylą nagrinėjant teisme kaltinamasis gali pakeisti savo parodymus arba pasinaudoti teise atsisakyti duoti parodymus. Įtariamojo prašymu prokuroras privalo per kiek įmanoma trumpesnę laiką pateikus tokį prašymą pristatyti suimtą įtariamąjį pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir dalyvauti jo apklausoje (BPK 187-189 str.). Jo iniciatyva atliekamos įtariamojo apklausos metu taikomos BPK 188 straipsnio 4 dalies nuostatos. Taigi ikiteisminio tyrimo teisėjo apklausoje dalyvauja prokuroras, kuris, kaip ir ikiteisminio tyrimo teisėjas, gali užduoti įtariamajam klausimus.

Įtariamojo prašymu prokuroras privalo per kiek įmanoma trumpesnę laiką po tokio prašymo pateikimo pristatyti suimtą įtariamąjį pas ikiteisminio tyrimo teisėją ir dalyvauti jo apklausoje.

Ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekama apklausa, konstatuojant ir fiksuojant prisipažinimą, yra ne tik įtariamojo būsimo elgesio tiriant bylą reguliavimo priemonė, kiek jo parodymų įrodomosios galios procesinio įtvirtinimo būdas¹. Jeigu įtariamasis ikiteisminio tyrimo teisėjo akivaizdoje prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką ir duoda parodymus, tai nuoseklūs ir detalūs parodymai fiksuojami apklausos protokole.

Pagal BPK 276 straipsnį, jeigu teisiama jame posėdyje kaltinamasis atsisako ar vengia duoti parodymus, arba duoda parodymus, kurie iš esmės skiriasi nuo duotų ikiteisminio tyrimo metu, gali būti perskaitomi parodymai, kuriuos įtariamasis davė ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šiais atvejais teismas gali nuspręsti pasiremti priimdamas nuosprendį ne tais parodymais, kuriuos įtariamasis davė teisme, o būtent tais, kuriuos jis davė ikiteisminio tyrimo metu ikiteisminio tyrimo teisėjui. Todėl prokuroras, vadovaujantis tokia galima įrodinėjimo proceso perspektyva, prašo ikiteisminio tyrimo teisėjo atlikti įtariamojo apklausą.

Esant nepilnamečiui įtariamajam, atliekamos apklausos metu turi dalyvauti jo gynėjas. Paprastai įtariamasis prašo, kad jį apklaustų ikiteisminio tyrimo teisėjas, tais atvejais, kai įtariamasis turi pretenzijų dėl ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro atliktos apklausos. Įtariamojo apklausa pradama pasiūlymu įtariamajam papasakoti apie aplinkybes, dėl kurių jis norėjo būti apklaustas teisėjo. Apklausos pradžioje jis išdėsto pretenzijas dėl pirmiau atliktos apklausos, o po to įtariamajam klausimus gali užduoti gynėjas bei prokuroras, kurio dalyvavimas tokioje apklausoje yra privalomas.

Paprastai ikiteisminio tyrimo metu turėtų būti tenkinamas tik vienas įtariamojo prašymas būti apklaustam ikiteisminio tyrimo teisėjo, tačiau prireikus tokios apklausos gali būti organizuojamos ir kelis kartus. Jeigu įtariamasis yra suimtas, jis duoti parodymus ikiteisminio tyrimo teisėjui ar apygardos teismo teisėjui turi galimybę kiekvieną kartą, kai yra sprendžiami suėmimo paskyrimo ar jo termino pratęsimo klausimai arba nagrinėjami skundai dėl suėmimo¹.

Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą (BPK 188 str.5d.), tačiau jau anksčiau buvo argumentuota, kad BPK 188 str.5 d. nepakankamai užtikrina nepilnamečio įtariamojo teises, todėl šis straipsnis turėtų būti pakeistas, ir numatytas privalomas psichologo ar vaiko teisių apsaugos institucijos atstovo dalyvavimas apklausoje.

¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 510.

² GODA G., KAZLAUSKAS M., KUČONIS P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005. P. 320.

4.3. Klausimų uždavimas

Vienas iš svarbiausių veiksnių, lemiančių vaiko parodymų patikimumą, yra tinkamas klausimų formulavimas. Teisės psichologijos literatūroje paprastai išskiriamos dvi pagrindinės klausimų formos:

1) atviri klausimai: tai klausimai, kurie nepateikia atsakymo alternatyvų. Vieni iš atvirų klausimų reikalauja aprašymo ar paaiškinimo (t.y. atsakymo, kuris susideda iš daugelio žodžių), kiti užduodami akcentuojant tam tikrą detalę ir atsakant užtenka vieno sakinio ar net vieno žodžio. Atviri klausimai dažniausiai prasideda žodžiais kas, kaip, kur, kam, ką ir pan.

Nustatyta, kad užduodant atvirus klausimus ir sudarant apklausiamiems nepilnamečiams sąlygas laisvai pasakoti, jų pasakojimai yra tikslesni. Tačiau ikimokyklinio amžiaus vaikai retai kada pateikia išsamius atsakymus į tokius klausimus. Todėl, norint gauti informacijos iš mažamečių vaikų, dažnai tenka užduoti uždarus klausimus.

2) uždari klausimai. Šie klausimai yra priešingi atviriems: jie pateikia galimo atsakymo variantus. Uždariems klausimams priskiriami šie klausimai:

- „Taip-ne“ klausimai. Tai klausimai, į kuriuos atsakymas gali būti „taip“ arba „ne“. Šiuos klausimus rekomenduojama taikyti tik kaip papildomą klausinėjimo formą, kuria tikslinami nesuprasti atsakymai. Kartais vaikai daug lengviau atsakinėja į „taip-ne“, o ne į atvirus klausimus. Tačiau šių klausimų reikia vengti dėl tokių priežasčių:

1) ikimokyklinio amžiaus vaikams gali būti ypač sunku atsakyti į „taip – ne“ klausimus, kadangi vaikai tokią klausimo formą supranta kaip būtinai reikalaujančią atsakymo ir stengiasi pateikti atsakymą net ir tais atvejais, kai jo nežino;

2) vaikai, stengdamiesi būti geri, dažniau gali į tokius klausimus atsakyti teigiamai, manydami, kad tai yra labiau pageidaujamas atsakymas. Tai ypač būdinga jaunesnio amžiaus vaikams. Taigi vaikai retai kada į uždarus klausimus atsako „Nežinau“, nors, uždavus atvirus klausimus, jie nevengia tokio atsakymo¹.

Taigi naudinga iškartu paruošti po keletą alternatyvių klausimų, nes jeigu atsakinėja tik taip arba ne, ir tyrėjas nepasiruošęs tokiai situacijai, kyla nemaloni pauzė ir kartais tyrėjas priverstas užduoti bet kokį klausimą, kad tik nereikėtų tylėti. Tokių situacijų reikia vengti. Reikia vengti tokių klausimų, į kuriuos galima atsakyti „taip“ arba „ne“.

- Klausimai su pasirenkamais atsakymais. Tai klausimai, kuriuose yra pateikiami keli atsakymų variantai, ir vaikas gali pasirinkti vieną iš jų. Kai iš vaiko jau gauta nemažai informacijos, šie klausimai gali padėti surinkti naudingos papildomos informacijos. Pavyzdžiui,

¹ AŽUBALYTĖ R., ANCELIS P., BURDA R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005. P. 44.

vaikas pasakė, kad nusikaltimo metu buvo dar vienas vaikas. Pateikus klausimą „Ar tu jį pažįsti, ar tai buvo tau nematytas vaikas?“ galima greitai išsiaiškinti tam tikras detales.

Tačiau šios rūšies klausimų vartojimas turi svarbiausią trūkumą – dažnai taikant klausimus su pasirenkamais atsakymais, yra didelė tikimybė surinkti netikslią ir neteisingą informaciją. Be to, yra pavojus, kad, pateikus keletą atsakymų variantų.

Taigi klausimai užduodami norint sužinoti trūkstamas detales, patikslinti faktus ir patikrinti vaiko pasakojimo patikimumą. Reikia kalbėti paprastais, trumpais sakiniais t.y. klausimai turi būti pakankamai aiškūs, logiškai išbaigti ir trumpi, kad tiriamasis galėtų juos įsiminti. Reikia vengti sudėtingų “dvigubų” klausimų, parinkti žodžius, kad jie turėtų kuo mažiau skiemenų, vartoti atvirus klausimus.

Į pateiktus klausimus jis gali atsakyti trumpu žodeliu “nežinau”. Toks atsakymas tik kai kada liudija apie tai, jog tiriamasis iš tikrųjų nieko nežino. Neretai toks atsakymas gali reikšti visai ką kitą pvz. baimę atvirai išsakyti savo požiūrį, nesugebėjimą žodžiais išreikšti savo nuomonę, klausimo nesupratimą, siekimą laimėti laiko atsakymui apgalvoti, nenorą galvoti ir kalbėti šia tema. Kiekvienu konkrečiu atveju tyrėjas turi įvertinti ką reiškia toks atsakymas ir atsižvelgdamas į susidariusią situaciją pasirinkti atitinkamą pokalbio taktiką.

Pokalbio metu reikia saikingai vartoti klausimus, kurie prasideda žodeliu “kodėl”. Dažnai net ir suaugusiajam sunku nurodyti tikrąsias savo poelgių priežastis, o vaikui ar paaugliui tai padaryti yra dar sunkiau. Jau pats iškvietimas pokalbiui gali būti daugiau ar mažiau stresinė situacija, kurioje jis sunkiai išreiškia žodžiais savo elgesio motyvus. Reikia save labai kontroliuoti, kad formuluodami klausimą neleistume tiriamajam pajusti, kokį atsakymą norėtume išgirsti. Tuo pačiu reikia galvoti, kad nesąmoningai užduodami neteisingus klausimus nepadarytume neigiamo poveikio nepilnamečio parodymams.

Toks poveikis gali būti daromas nesąmoningai keliais būdais:

1) klausimų pakartojimas. Jeigu vykdant vaiko apklausą keletą kartų pakartoti tą patį klausimą, vaikai (ypač ikimokyklinio amžiaus) linkę keisti savo parodymus. Svarbu, kad tokios “pataisos” gali būti gan stabilios. Vaikas vėliau jau pats laikysis savo naujų parodymų.

2) vaikas pradeda “gaminti” naujus parodymus, jeigu jam užduoti “netiesiogiai” kaltinančius klausimus. Pvz. “Ar tu bijai pasakyti, kas bus?”, arba “tau bus lengviau, jeigu papasakosi visą tiesą”.

3) Netiesioginis bendraamžių spaudimas. Vaikui labiau veikia argumentas, kad “kiti vaikai”, “tavo draugai”, “vaikai, tokie kaip tu”, “viską pasako”. Noras būti “toks, kaip kiti” labai stiprus šiame amžiuje. Baimė būti “išjungtam” iš bendraamžių grupės yra pas vaiką labai stipri. Kalbėjimas kitaip, nei kalbėtų kiti vaikai, yra “simbolinis išjungimas”. Štai dėl ko šis “nekaltas”

argumentas priverčia vaiką pakeisti parodymus. vaikas nebeprisimins visų atsakymų ir pasakys paskutinį, kurį išgirdo.

- Daugiaprasmiai klausimai. Tai klausimai, kuriuose klausiama dviejų ar daugiau skirtingų dalykų. Pvz., „Ar tu tada ėjai namo, o tavo mama buvo darbe?“.

- Atsakymą menantys klausimai. Tai klausimai, menantys tokią informaciją, kurios dar nepaminiėjo apklausiamasis. Pvz., vaikas nieko nėra minėjęs apie tetą X, o pareigūnas klausia: „O kas atsitiko, kai susitikai su teta X?“. Šiuo atveju yra daroma prielaida, kad vaikas buvo su teta X ir kad kažkas tuo metu nutiko. Šie klausimai kartais yra vadinami „įtaigiais klausimais“, nes jie mena klaidingą atsakymą. Įtaigių klausimų uždavimas sumažina vaikų pasakojimų tikslumą.

Vaikų parodymų tikslumas sumažėja ne tik tada, kai užduodami įtaigūs klausimai, bet ir tada, kai šie klausimai yra pakartojami tos pačios arba kitų apklausų metu. Šiuo atveju vaikai mano, kad jei pareigūnas užduoda tuos pačius klausimus, tai reiškia, kad jam nepatiko pirmasis atsakymas. Todėl vaikai, atsižvelgdami į situaciją, yra linkę pakeisti savo atsakymus, kadangi nori pateikti apklausėjui tokią informaciją, kokią, jų nuomone, jis tikisi išgirsti.

Taigi reikia būti atidiems ir stebėti, kaip formuluojate klausimus. Svarbu, kad klausimuose nekeltumėte nepagrįstų prielaidų ir vengtumėte atsakymą menančių klausimų.

- Apklausos metu reikia pateikti kuo daugiau atvirų klausimų. Uždaro tipo klausimai pateikiami tik tuomet, kai atviri klausimai nepadedą gauti informacijos.

o Vaiko ar paauglio apklausą visuomet pradėkite nuo atvirų klausimų.

- Uždaro tipo klausimai – „taip-ne“, klausimai su pasirenkamais variantais yra tinkami turimos informacijos tikslinimui. Juos tinka vartoti tik tada, kai seka po atviro klausimo.

- Jei apklausoje vyrauja uždari klausimai – yra nemenka tikimybė, kad bus surinkta netiksli informacija.

-Kartais vaikus galima paskatinti kalbėti pateikiant tik sakinio pradžią, o ne užduodant klausimą, pavyzdžiui: „Tu minėjai, kad vakar tavo kambaryje....“. Tai kvietimas užbaigti pradėtą sakinį.

-Sėkmingai apklausai yra būtinas apklausėjo gebėjimas sukurti pasitikėjimo atmosferą, kad paauglys galėtų jaustis saugus ir be baimės pasakoti pareigūnui rūpimus dalykus. Vienas iš būdų yra taip formuluoti klausimus, kad jie neturėtų vertinimo potekstės.

-Kreiptinas dėmesys ne tik į klausimų formuluotę ir jų struktūrą, bet ir į balso toną, kuriuo yra užduodami klausimai. Vaikui, o ypač paaugliui, svarbu jausti, kad jūs jo nesmerkiate ir kalbate kaip su sau lygiu.

-Reikia vengti klausimų, kurie yra perkrauti informacija. Vaikui ar paaugliui gali prireikti daugiau laiko ir pastangų, kol jis perpras klausimą bei informaciją jame ir galės atsakyti.

-Reikia vengti klausimų, kurie reikalauja abstraktaus mąstymo. Tokie klausimai, kaip „Kokie galėjo būti šio užpuolėjo motyvai?“ ir panašiai, yra per sudėtingi ir naudos apklausai neduos. Nereikia užduoti klausimų, kurie prasideda „Kas, jeigu...?“. Tai gali apsunkinti pareigūno pastangas surinkti faktinę informaciją. Apklaunami vaikai tuomet pradės pasakoti išgirstą kitų nuomonę dėl įvykusių nusikaltimų.

Apžvelgiant klausimų formulavimo ir uždavimo metodiką, galima daryti išvadą, kad visa tai reikalauja iš tyrėjo papildomų pastangų parenkant nepilnamečio įtariamojo apklausos taktinius būdus. Tyrėjas turi kalbėti su nepilnamečiu ramiu tonu be neigiamų intonacijų, be pašaipos, be išankstinio nusistatymo ir vengdamas emocingo reagavimo. Tačiau tyrėjo uždavinys, atsižvelgiant į visas aplinkybes, išlieka toks pats - gauti iš nepilnamečio teisingus parodymus.

5. APKLAUSOS UŽBAIGIMAS IR REZULTATŲ FIKSAVIMAS

Apklausoje užbaigimas yra labai svarbi apklausoje dalis, turinti įtakos ir tolesniam kontaktui su vaiku, ir apklausoje efektyvumui. Kada apklausą galima užbaigti, nuspręsti turi pareigūnas kartu su kitais apklausoje dalyvaujančiais asmenimis. Užbaigiant apklausą reikėtų įvertinti:

- 1) kaip jaučiasi vaikas;
- 2) ar jau surinkta visa reikalinga informacija apie įvykį¹.

Kartais apklausą tenka užbaigti anksčiau nei pavyksta surinkti iš vaiko visą būtiną informaciją. Jei vaikas yra labai pavargęs, išgyvena stiprų nerimą, kurio nepavyksta sumažinti, tuomet rekomenduojama apklausą užbaigti ir susitarti dėl kitos apklausoje laiko. Kitu atveju apklausa užbaigiama tada, kai yra surinkta visa reikalinga informacija.

Baigdamas apklausą pareigūnas turi įvertinti, ar pakankama informacija yra surinkta, ar nėra dar klausimų, kurie turėtų būti užduoti vaikui, gal kokių klausimų turi kiti apklausoje dalyviai. Nutarus, kad jau galima užbaigti, reikėtų nepilnamečio paklausti, ar jis jaučiasi pasakęs viską, kas siejasi su tyrimu.

Iki pat apklausoje pabaigos pareigūnas turi išlikti draugiškas ir skirti pakankamai dėmesio kontaktui su vaiku. Baigiant apklausą svarbu vaikui padėkoti už dalyvavimą ir pastangas. Padėka neturi priklausyti nuo apklausoje rezultatų – gali būti, kad su vaiku buvo sudėtinga užmegzti produktyvų kontaktą ir vaikas nesuteikė reikiamos informacijos, tačiau nuoširdi padėka už pastangas padės iki pat apklausoje pabaigos išlaikyti pasitikėjimo ir draugiško bendravimo atmosferą. Tai gali būti itin svarbu tuo atveju, kai reikia susitikti pakartotinei apklausoje.

Apklausoje pabaigoje pareigūnas ar kuris nors kitas proceso dalyvis turi paprasta ir suprantama kalba paaiškinti, kas vyks toliau: kas bus daroma su gauta informacija, kada vaikui dar reikės duoti parodymus, su kokiais dar pareigūnais gali tekti bendrauti. Būtina pasiteirauti, ar jam kilo kokių nors klausimų. Jei kyla klausimų – pareigūnas turėtų kuo atviriau ir nuoširdžiau į juos atsakyti. Jei žinoma, kad reikės dar kartą susitikti apklausoje, prieš užbaigiant apklausą reikėtų skirti šiek tiek laiko, ir paaiškinti, kodėl svarbu bus dar kartą susitikti ir kaip vyks kita apklausa.

Pareigūnas, esant reikalui, gali nusiųsti vaiką tolesnei psichologinei konsultacijai arba į sveikatos priežiūros įstaigą. Geriausiai, jeigu pareigūnas jau turi organizacijų, kuriose gali

¹ GRIGUTYTĖ N., ČESNIENĖ I., KARMAZA E., VALIUKEVIČIŪTĖ J. Psichologines rekomendacijas ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006. P. 48.

pasiūlyti apsilankyti vaikui, adresus ir telefonus. Tai gali būti Vaikų ar Jaunimo linijos, įvairūs bendraamžių klubai, psichologinės tarnybos. Kai vaikui ar paaugliui siūloma kitų organizacijų pagalba, reikia paminėti, kokia tai bus pagalba ir kuo tai jam bus naudinga.

Apklauskos eiga ir rezultatas fiksuojami aprašant juos apklauskos protokole (tai pagrindinis apklauskos fiksavimo būdas). Įtariamojo laisvas pasakojimas bei atsakymai į klausimus apklauskos protokole užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui. Šis protokolas surašomas laikantis BPK 179 straipsnyje nustatytų reikalavimų. Jeigu reikia, nurodomi įtariamajam užduoti klausimai ir jo atsakymai.

Mažamečio nukentėjusiojo ar liudytojo parodymus, esant galimybei, užfiksuoti vaizdo ar garso įrašymo technika¹. Visos kitos apklauskos fiksavimo laikmenos: vaizdo įrašas, garso įrašas yra papildomos ir savarankiško statuso neturi. Apie fiksavimo būdų bei priemonių panaudojimą būtina pažymėti protokolo baigiamojoje dalyje.

Yra keletas fiksavimo būdų:

1) pažodinis atsakymų užrašymas. Tai iš tiesų varginantis būdas. Sunku pažodžiui užfiksuoti visus atsakymus ir stebėti jo reakcijas. Tenka daryti pauzes, prašyti, kad palauktų, kol bus užrašytas atsakymas. Jei tokios pauzės dažnos, kyla pavojus, kad pokalbis ne tik užsitęs, bet ir sutriks jo ritmas, galimas psichologinio kontakto praradimas.

2) kitas būdas – pokalbio atkūrimas iš atminties. Kartais tiesioginis atsakymų fiksavimas gali sukelti tiriamojo varžymąsi. Tokiais atvejais geriau užrašyti atsakymus pasibaigus pokalbiui. Užrašoma po pasakojimo, atkuriant jį.

Baigus apklausą reikia įvertinti gautus parodymus t.y. užduoti sau sekančius klausimus: koku būdu sužinojo apie vieną ar kitą faktą – tiesiogiai jį stebėjo, sužinojo iš kitų žmonių ar priėjo atitinkamos išvados mąstydamas; kaip tiksliai atsimena faktus, ar gali paminėti atskiras detales, ar nėra prieštaravimų; kokie motyvai – gali skatinti kalbėti apie vieną ar kitą faktą. Kitas būdas, tai gautos informacijos palyginimas su turima ir surinkta medžiaga.

Nepilnamečio parodymų fiksavimui naudojami du būdai: pagrindinis (protokolas) ir papildomas (garso įrašas, vaizdo įrašas, piešiniai ir kt.).

Protokolas susideda iš trijų dalių: įžanginės, dėstomosios ir baigiamosios.

Įžanginėje protokolo dalyje nurodoma: apklauskos darymo vieta ir data (metai, mėnuo, diena), apklausą atliekantis tyrėjas (ikiteisminio tyrimo įstaiga, tyrėjo pareigos ir pavardė), apklauskos pradėjimo ir baigimo laikas (valandos ir minutės).

¹ Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2002-10-16 nurodymas Nr. 143. „Dėl prokuroro veiklos užtikrinant vaikų teisių apsaugą, nuo smurto nukentėjusių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimą“. Lietuvos Respublikos Generalinio prokuroro 2004-02-12 Nr. N-7 nurodymas „Dėl Generalinio prokuroro 2002-10-16 nurodymo Nr. 143. „Dėl prokuroro veiklos užtikrinant vaikų teisių apsaugą, nuo smurto nukentėjusių vaikų teisių ir teisėtų interesų gynimą“ dalinio pakeitimo.

Po to protokole nurodomi įtariamojo anketiniai duomenys: pavardė, vardas, gimimo metai ir vieta, pilietybė, tautybė, gyvenamoji vieta, mokymosi ar darbo vieta, išsilavinimas, teistumas, su kuo gyvena, kur dirba tėvai ir pan.

Nepilnamečiai įtariamieji, kaip ir suaugusieji įtariamieji, neišpėjami dėl atsakomybės už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus ir už žinomai melagingus parodymus. Nepilnamečiui įtariamajam turėtų būti išaiškinta, jog duoti parodymus yra jo teisė. Visais atvejais tai daroma vengiant gąsdinimų, grasinimų ir pan. Tai patvirtinama jo parašu.

Dėstomieji nepilnamečio parodymai į apklausos protokolą turi būti įrašomi laikantis nepilnamečio įtariamojo kalbos bei pasakojimo ypatumų. Visų pirma surašoma tai, kas buvo papasakota laisvo pasakojimo metu, stengtis kuo tiksliau, pažodžiui surašyti laisvo pasakojimo etapą ir po to surašomi atskiri klausimai ir atsakymai. Klausimų etape apklausos metu dalyvaujantis gynėjas, nepilnamečio tėvai ar įstatyminiai atstovai turi teisę užduoti klausimus.

Baigiamojoje dalyje suteikiama galimybė perskaityti apklausos protokolą, po susipažinimo paklausti ar turi patikslinimų, papildymų. Apklausoje dalyvaujantis gynėjas ir kiti turi teisę susipažinti su protokolu ir pateikti dėl jo pastabas raštu. Apie susipažinimą turi pasirašyti kiekviename lape.

Garso įrašymas apklausos veiksmo metu turi daug privalumų. Įrašant garsą, galima užfiksuoti ir išsaugoti visą iš apklausiamojo asmens gautą informaciją. O protokoluodamas parodymus, dalis informacijos dingsta. Naudojant garso įrašymą, užfiksuojama ne tik parodymų bei paaiškinimų turinys, bet ir gyva kalba su jos individualiais ypatumais bei emociniais atspalviais, o tai yra gana svarbu. Tačiau nežiūrint į tai, kad garso įrašymas turi šių privalumų, pagrindinis tyrimo veiksmo eigos ir rezultatų būdas yra protokolo surašymas, o fonograma yra jo priedas. Naudojant garso įrašymą, apklausa turi būti atliekama laikantis BPK nurodytų reikalavimų. Tų reikalavimų turi būti laikomasi darant ir vaizdo įrašus. Praktikoje nepilnamečio įtariamojo apklausa retai filmuojama.

IŠVADOS

1. Nepilnamečių įtariamojo apklausos psichologinius ir procesinius pagrindus svarbu išstudijuoti kiekvienam teisėsaugos pareigūnui, o ypatingai pačiam tyrėjui, nes būtent šios žinos padeda lengviau bendrauti su nepilnamečiais, surasti tarpusavio psichologinį kontaktą, išsiaiškinti priežastis, dėl kurių įvykdomi nusikaltimai. Štai todėl šiam procesui ir keliami kiek kitokie reikalavimai lyginant su procesu, kuriame yra pilnametystės sulaukę asmenys.

2. Nepilnamečių asmenybės psichologiniai ypatumai labiausiai pasireiškia apklausos eigoje ir daro didelę įtaką jo parodymams. Šie ypatumai įtakoja nepilnamečių parodymų formavimąsi. Efektyvesniam nepilnamečio įtariamojo apklausos atlikimui būtina spręsti problemas, susijusias su nepilnamečio įtariamojo apklausos metodinių rekomendacijų paruošimu bei gerai parengtų tyrėjų, kurie specializuojasi nepilnamečių bylų tyrimu. Todėl rekomenduotina nuolat kelti šių tyrėjų kvalifikaciją, aiškinti probleminius nepilnamečio įtariamojo apklausos psichologinių ir procesinių žinių taikymo praktikos klausimus.

3. Nepilnamečio įtariamojo apklausos taktikos būdų ir priemonių taikymo ypatumus svarbu žinoti kiekvienam pareigūnui, kurie turi įsisavinti, teisingai juos naudoti apklausoje, juos tobulinti padedant mokslinės literatūros žiniomis, kitais įstatymų šaltiniais, psichologinėmis žiniomis. Ypatingai šios žinios svarbu tiems, kurių darbas susijęs su ikiteisminio tyrimo atlikimo praktika, dar svarbiau laiku ir teisingai juos pritaikyti darbe. Tokiu būdu bus išvengta klaidų baudžiamajame procese, garantuojamas kvalifikuotas ir profesionalus darbas, kokybiškas baudžiamųjų bylų paruošimas, išsamios apklausos, nuo kurių priklauso tolimesnis bylos likimas.

4. Kiekvieną nepilnamečių apklausą galima suskirstyti į penkis etapus:

- Apklausos pradžioje, kaip taisyklė, tyrėjas iš apklausiamojo nepilnamečio sužino jo anketinius duomenis. Jau šiame etape abudu nubrėžia tarp savęs bendravimo liniją, kuri turės reikšmės tolimesniame tarpusavio bendravime. Šiame etape pagrindinė tyrėjo užduotis – diagnozuoti nepilnamečio asmenybę.
- Antrojo etapo esmė – įstojimas į psichologinį kontaktą tarp apklausiamojo ir apklausinėjamojo. Pabrėžtina, kad tokį kontaktą pavyksta surasti ne kiekvienoje apklausoje, tačiau praktiškai kiekvienas tyrėjas jo nori pasiekti. Šioje stadijoje apklausos tema yra bylai neturintys reikšmės klausimai, dažniausiai jie liečia apklausiamojo biografiją, mokslus ir panašiai.
- Apklausos eiga – tai pagrindinė apklausos dalis. Šiame periode tyrėjas siekia gauti iš apklausiamojo pagrindinę informaciją bylai. Kuri gaunama teisingai organizuojant apklausą. Šioje stadijoje tyrėjas sulygina gautą apklausos metu informaciją su jau turima, stengiasi pašalinti prieštaravimus, netikslumus ir t.t.

- Paskutiniame etape tyrėjas įvairiais būdais (ranka rašant, spausdinant, įrašant) užrašo į protokolą gautą, apklausos metu informaciją ir ją pateikia raštišku būdu apklausiamajam, kuris patvirtinęs užrašytą protokole, jį pasirašo. Šioje stadijoje svarbu išsaugoti nepilnamečio kalbos leksikos ypatumus.
- Apklausinėjant nepilnamečius įtariamuosius tyrėjams būtinos ne tik procesinės, bet ir specialiosios, pvz. psichologijos, psichiatrijos, žinios, todėl rekomenduotina aukštosiose teisės specializacijos mokslo įstaigose rengti specialius kursus su vaikų psichologais (VU), vaikų psichiatrais, pedagogais. Tikslinga būtų įvesti VU privalomų vaikų psichologijos kursą teisės studentams.
- Siūlytina keisti BPK 188 str. 5 d., kuri skelbia, kad „Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą“. Žodžius „gali būti“ rekomenduočiau pakeisti žodžiu „privalo“ t.y. kad būtų įtvirtintas privalomas vaiko teisių apsaugos pareigūno ir psichologo dalyvavimas.
- Siūlau pakeisti BPK 188 str. 5 d. redakciją į naują ir šią dalį išdėstyti taip:

“Jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausoje, siekiant užtikrinti jo teisių apsaugą, privalo dalyvauti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kuris padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdamas į jo psichologinę ir socialinę raidą”.

SANTRAUKA

(Nepilnamečio įtariamojo apklausos psichologiniai ir procesiniai pagrindai)

Pagrindinis darbo tikslas – išanalizuoti nepilnamečio įtariamojo apklausos psichologinius ir procesinius pagrindus ir pateikti siūlimus jų tobulinimui.

Ikiteisminio tyrimo eigoje apklausa yra svarbiausias veiksmas, nuo kurio priklausys tolimesnė tyrimo kryptis ir kuriam pasiruošti reikia nemažai laiko. Neturint specialių žinių bei pasiruošimo atsiranda psichologiniai barjerai tarp tyrėjo ir įtariamojo, iškyla sunkumų psichologinio kontakto suradimui, abejojama dėl gautų parodymų vertingumo, o juk kriminalistinis nepilnamečio įtariamojo apklausos reikšmės aspektas pasireiškia tuo, kad šio asmens parodymai yra svarbi minėtų nusikaltimų atskleidimo ir tyrimo priemonė.

Tema aktuali, tačiau mažai nagrinėta ir parengta mažai metodinių rekomendacijų dėl nepilnamečio įtariamojo apklausų, o veikianti teisinė bazė nepakankamai apima šią specifinę sritį, kuri reglamentuotų nepilnamečio įtariamojo apklausą.

Nors iš kitos pusės žiūrint, problema yra ne tik procesinis reglamentavimas, bet ir nepakankamas pareigūnų dirbančių su nepilnamečiais psichologinis ir pedagoginis pasiruošimas. Todėl labai svarbus yra ne tik teisinis bet ir psichologinis pasiruošimas.

Nepilnamečių padarytų nusikaltimų dėmesio centre daugiau yra ne veika, o tą veiką padaręs asmuo. Tuo nepilnamečių apklausa ir yra sudėtinga, ji turi savo specifiką, sąlygotą amžiaus ypatumais, vaikų ir paauglių psichikos savitumu, kuri pasireiškia plačia įvairove, susijusia su jų nervų sistemos ypatumu, gyvenamąja aplinka, mokslo ir auklėjimo sąlygomis. Todėl nepilnamečių apklausa turi papildomas procesines garantijas užtikrinančias jas objektyvumu.

Nepilnamečio apklausoje naudojama visas kompleksas taktinių priemonių, pagrįstų psichologiniais ryšiais tarp tyrėjo ir nepilnamečio. Tokie taktiniai būdai, kai psichologinio kontakto formavimas ir parodymų analizavimas, naudojamas kiekvienoje situacijoje. Be šio kontakto negalima tikėtis teisingų parodymų gavimo, be parodymų analizės negalima nustatyti parodymų teisingumą, vertingumą, duodančio parodymus asmens poziciją ikiteisminiame tyrime.

SUMMARY

(The Psychological and Procedural Basics of a minor Suspect)

The main task of this master work was to explore the psychological aspects and juridical basics of a minor suspect interrogation.

Interrogation of the minor suspect in the pretrial period is one of the main methods ,from which the further success of the inquest will depend on,and it takes a lot of time to prepare for this process.It is too difficult to be ready for the interrogation without special knowledge of psychology and without special readiness,because there will appear psychological barrier between minor suspect and the investigator. Now difficulties will appear in finding psychological contact ,and so the doubts in evidence value can appear.

Therefore the criminalistic value of the evidences of minor suspect are very valuable,because these evidences are significant means to detect crimes they are suspected in.

This theme is quite actual, but it is too little examined and there are not enough methodic recommendations for the pretrial investigators,who work with the minor suspects.

There are too little methodic recommendations concerning minor suspect interrogation procedure. Also,there is no special clause in Penal Procedural Code,that regulated the inquiring procedure of the minor suspect.

The main focus of the crime ,made by the minors is not the criminal as such,but more focus on the minor suspect as a person of law(what led him to the crime,how he appreciates his behaviour).That is why the interrogation of the minors is quite difficult ,it has many specific aspects determined by age peculiarity,by mind distinction of kids and teenagers, that manifests in various manner due to their nervous system development,living ,tutorial and communication surroundings.

That is why ,the interrogation of the minors ,must have additional procedural guarantees ,that will safeguard the unprejudicial process.

There is used a big complex of tactical methods,based on psychological links between the investigator and minor suspect.Such tactical way ,as forming psychological contact,analysis of the evidences is used in everyday situation.

But there is too difficult to hope to get right evidences without good contact and link between minor and the investigator.

Without such contact and analysis of all testimonys it is impossible to establish evidence trueness and valuableness,to determine the position of a person in the pretrial investigation.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminė literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu) // Valstybės Žinios. 1992. Nr. 31-953.
2. Vaiko teisių deklaracija // Vaiko teisių konvencija. Vilnius, 1995.
3. Vaiko teisių konvencija (Priimta Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736 ir Corr. 1).
4. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002-04-09, Nr. 37-1341.
6. Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas // Valstybės Žinios. 2002. Nr. 91-3890.
7. Lietuvos Respublikos smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymas// Valstybės žinios. 2005. Nr. 85-3140.

Specialioji literatūra

8. ANCELIS P. Baudžiamojo proceso ikiteisminis etapas. Vilnius: Saulelė, 2007.
9. ANCELIS P., AŽUBALYTĖ R. Rekomendacijos prokuratūros darbuotojams derinant valstybės, vietos savivaldos institucijų ir visuomeninių organizacijų veiksmus kovojant su nepilnamečių nusikalstamumu // Nepilnamečių nusikalstamumas. Metodinė priemonė prokuratūros darbuotojams. Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra. Vilnius, 2001.
10. ANCELIS P., AŽUBALYTĖ R., BURDA R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005.
11. AŽUBALYTĖ R. Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje: daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: LTU, 2002.
12. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I-IV dalys (1-220 straipsniai). Vilnius, 2003.
13. BURDA R., KRIKČŠIŪNAS R., LATAUSKIENĖ E., MALEVSKI H., MATULIENĖ S. Kriminalistikos taktika ir metodika. Vilnius, 2004.

14. GEČĖNIENĖ S. Baudžiamosios justicijos poveikis nepilnamečio asmenybei (kardomojo kalinimo tyrimo pavyzdžiu).Daktaro disertacijos santrauka. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). 2002.
15. GODA G. KAZLAUSKAS M., KUČONIS P. Baudžiamojo proceso teisė. Vilnius, 2005.
16. GRIGUTYTĖ N., ČESNIENE I., KARMAZA E., VALIUKEVICIŪTĖ J.. Psichologines rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2006.
17. Lietuvos teisės pagrindai. Vilnius: Justitia, 2004.
18. PALSKYS E., KAZLAUSKAS M., DANISEVIČIUS P. Kriminalistika. Vilnius, 1985.
19. GODA G. Nepilnamečių teisinė padėtis baudžiamajame procese // Kvalifikacijos kėlimo kursų „Nepilnamečių kriminalinė justicija“ paskaitų medžiaga. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2001 // www.nplc.lt.
20. Jei paauglys nusikalto. Vilnius: Mintis, 1987.
21. JUSIENĖ R. Vaiko teisinio atstovavimo teismuose ir kitose teisėsaugos institucijose klausimai (psichologiniai aspektai) // Kompleksinės mokymo programos: Vaiko teisinio atstovavimo teismuose ir kitose teisėsaugos institucijose klausimai (psichologiniai aspektai). Mykolo Romerio universitetas. Vilnius, 2004.
22. JUSTICKIS V. Bendroji ir teisės psichologija. Vadovėlis. Vilnius: MRU. 2004.
23. JUSTICKIS V., NAVIKAS G. Bendravimo psichologija. Vilnius, 1995.
24. JUSTICKIS V. Akcentuotas nepilnametis nusikaltėlis. Vilnius, 1993.
25. KWIATKOWSKA-DARUL V. Przesluchanie dziecka. Zakamycze. 2001.
26. NAVAITIS G. Psichologinė parama vaikui. Vilnius, 1997.
27. Nepilnamečių justicijos programa // Teisės problemos. 1999. Nr. 4.
28. Nepilnamečių kriminalinė justicija. Kvalifikacijos kėlimo kursų paskaitų medžiaga. Vilnius, 2001.
29. BABACHINAITĖ G., ČEPAS A., DAPŠYS A ir kt. moksl. red. MINKOVSKIS G. Nepilnamečio asmenybė ir nusikalstamumas Vilnius: Mintis, 1984.
30. Nuo nusikaltimo iki bausmės. Vilnius: Mintis, 1980.
31. PALSKYS E., KAZLAUSKAS M., DANISEVIČIUS P. Kriminalistika. Vilnius, Mintis. 1985.
32. Paauglys ir įstatymas. Vilnius: Mintis, 1978.
33. PIKŪNAS J., PALUJANSKIENĖ A. Asmenybės vystymasis. Kelio į save atradimas. Kaunas, 2000.

34. Specializuotų teismų šeimos ir nepilnamečių byloms nagrinėti įsteigimo Lietuvoje poreikis ir galimybės. Mokslo taikomasis tyrimas // Teisės institutas. Vilnius. 2002.
35. Vaikų psichologinis konsultavimas. Valstybinis psichikos sveikatos centras. Vilnius, 1999.
36. VALICKAS G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Monografija. Vilnius: LTU. 1997.
37. VALICKAS G. Asmenybės tyrimas pokalbio metu. Vilnius, 1994 .
38. VILEIKIENĖ E., GEČĖNIENĖ S., Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. Vilnius, 1999.
39. ŽILINSKAS D. Žmogaus teisės ir policijos veikla Lietuvos žmogaus teisių centras. Vilnius, 1999.
40. Žmogaus teisės ir nepilnamečių justicija // Seminaro medžiaga. Kaunas, 2001.
41. ŽUKAUSKAS G. Abilitacija, stresas, rehabilitacija. Vadovėlis teisininkams. Vilnius: LTU. 1998.
42. WESTON, Paul B., WELLS, Kenneth M. Criminal investigation: basic perspectives. - Englewood Cliffs [New Jersey]: Prentice Hall'. 1990.
43. TAYLOR M., CARLSON S. M. The relation between individual differences in fantasy and theory of mind. Child Development, 1997.
44. ВАСИЛЬЕВ В.П. Юридическая психология. Москва, 1997.
45. ГЕЛЬМАНОВ А.Г., ГОНТАРЬ С.А. Как установить участие лица в правонарушении?
46. ГУКОВСКАЯ Н.И., ДОЛГОВА А.И. и др. Расследование и судебное разбирательство дело преступлениях несовершеннолетних. Москва, 1974.
47. Эффективный и экономичный метод диагностики скрываемой причастности и получения признания виновного в отсутствие доказательств. Москва: ОАО “Можайский полиграфический комбинат”, 1999.
48. КОЧЕНОВ М. М., ОСИПОВА Н. Р. Психология показаний малолетних и участие психолога в допросе // Проблемы психологии следственной деятельности. – Красноярск. 1986.
49. Криминалистика / Под. ред. В. А. Образцова. Москва, 1997.
50. Криминалистика / Под. ред. Р. С. Белкина. Москва, 2001.
51. КУЗНЕЦОВА С.В., КОБЦОВА Т.С. Тактика допроса несовершеннолетних. Практическое пособие. Москва. 2004.
52. ЛЮБИЧЕВ С.Г. Этические основы следственной тактики. Москва, 1980.

53. Мастера психологии. Пол Экманю Психология лжи. Санкт Петербургб, Москва, Харьков, Минск, 1999.
54. РОГАНОВ С. А. Криминалистика. Питер, 2004.
55. УСМАНОВ У. А. Тактика допроса на предварительном следствии. Москва, 2001.